

1%-gedoe

Het begint erop te lijken dat de Nederlandse overheidsfinanciën moeten worden aangepakt met normen. We kennen reeds lang de Zijlstra-norm, die ervoor moet zorgen dat de stijging van de overheidsuitgaven min of meer gelijke tred houdt met de stijging van het nationale inkomen. De laatste maanden is de regering bezig een nieuwe norm te introduceren: de 1%-norm, ook wel genoemd de Duisenberg-doctrine. Die laatste norm is iets heel anders dan de Zijlstra-norm. De Zijlstra-norm is op lange termijn toepasbaar en mikt op een langdurige stabiele ontwikkeling van de overheidsuitgaven. De 1%-norm is ontstaan door de huidige economische problematiek. Ze moet ervoor zorgen dat de trendmatige groei van de collectieve lasten in die mate wordt afgeremd dat voorlopig de collectieve lastendruk slechts met 1% per jaar van het nationale inkomen mag stijgen. Op lange termijn is ze onbruikbaar omdat ook zij niet voorkomt dat op den duur de collectieve sector een steeds groter deel van het nationale inkomen opeist.

De stelling dat de 1%-norm geen norm is, maar een politieke rekenregel die de aandacht van de economische problematiek afleidt, is verdedigbaar. Hieraan moet overigens direct worden toegevoegd dat de regering-Den Uyl geenszins de bedoeling zal hebben met deze norm afleidingsmanoeuvres uit te voeren. Zij werd geconfronteerd met te fors toenemende collectieve lasten. Het is niet onmogelijk dat, rekening houdende met economische en politieke omstandigheden, de 1%-norm het maximaal mogelijke is. Afleidingsmanoeuvres worden uitgevoerd door de politieke achterban van de regering. Deze discussieert over de stelling dat de 1%-norm een linkse norm is, formeert 1%-studieclubs, maar heeft nog weinig concreets bijgedragen aan de oplossing van het probleem, wat de bestemming moet zijn van de vruchten van de geringe economische groei.

Geen enkele grote politieke partij heeft overigens reeds oplossingen geformuleerd. DS'70 deed dat wel, maar zij is klein en heeft slechts weinig invloed. Niettemin mag haar kort geleden verschenen nota *Uit het slop* een constructief voorbeeld heten voor de overige politieke partijen. DS'70 moet niets weten van de 1%-norm. Zij pleit voor een zodanige verlaging van collectieve uitgaven en belastingen dat de collec-

tieve-lastendruk gehandhaafd blijft op 55% van het nationale inkomen (de 1%-norm wil een druk van $1 + 55 = 56\%$). DS'70 is dus voor een 0%-norm. Zij geeft een aantal concrete maatregelen die misschien, politiek gezien, moeilijk of niet realiseerbaar zijn, maar die niettemin ter discussie moeten staan om uit de huidige problemen te komen.

De regering baseert haar 1%-filosofie op berekeningen van het Centraal Planbureau die uitwijzen dat voortzetting van de trend van de collectieve-lastenstijging (1,75%) ertoe zal leiden dat de economische groei, nog meer dan thans reeds voorspeld, zal afnemen, met als gevolg meer werkloosheid. De gedachte van het CPB is dat bij lagere lasten op het bedrijfsleven, de investeringen zullen toenemen met als resultaat meer economische groei en meer werkgelegenheid. Indien deze gedachte consequent wordt toegepast, is het te verdedigen dat de regering haar 1%-filosofie vaarwel moet zeggen en op een geringer groeipercentage van de collectieve lasten moet gaan zitten. Er wordt dan echter vergeten dat de overheidsuitgaven, mits goed gericht, ook de werkgelegenheid en de economische groei kunnen bevorderen.

Het is nog onzeker of de regering-Den Uyl haar 1%-norm zal kunnen toepassen. Die 1%-norm zorgt er weliswaar voor dat zowel de collectieve uitgaven als de reële inkomens groeien, maar de groei van de laatste is zeer gering: ca. 1,5%, die, wat betreft de looninkomens, vnl. zal worden gebruikt voor de incidentele loonstijging (promotie, anciënniteit enz.). Het is dan ook de vraag of de vakbeweging deze politiek zal volgen. Het lijkt erop dat ze (samen met de werkgevers!) voor lagere collectieve lasten zal pleiten. (N.b., de helft van de collectieve uitgaven komt via overdrachtsuitgaven als besteedbaar inkomen bij de sociaal zwakken terecht). In de tabel heb ik daarom aangegeven hoe hoog de groei van het reële inkomen in de particuliere sector zal zijn bij diverse groeipercentages van het nationale inkomen en bij diverse groeipercentages van de collectieve-lastendruk. Hieruit blijkt dat als de economische groei iets minder wordt dan op middellange termijn voorspeld (bijv. 3% i.p.v. 3,75%) bij de 1%-norm de inkomensstijging (0,78%) zeer gering is. Een stijging van de collectieve-lastendruk met 0,5% lijkt realistischer, vooral ook gezien de nieuwste ramingen van het CPB.

Belangrijker dan de discussie over de 1%-norm lijkt mij een discussie over de vraag hoe moet worden voorkomen dat het huidige sociale-voorzieningspakket tot wildgroei leidt. Zo'n groei los je niet op door botweg te kappen in voorzieningen, maar vereist een geheel andere organisatie en opbouw van dit pakket. De Zweedse hoogleraar Gösta Rehn heeft daarop in OECD-publikaties reeds enkele malen gewezen 1).

L. Hoffman

Mogelijke stijging van het reële inkomen in de particuliere sector bij diverse groeipercentages van het nationale inkomen en collectieve-lastendruk

Groei nationale inkomen in %	Groei van de belasting- en premiedruk in % van het nationale inkomen			
	1,75	1	0,5	0
3,75	-0,03	1,53	2,64	3,75
3	-0,88	0,78	1,89	3
2	-1,88	-0,22	0,89	2

1) Zie ook: Het ei van Columbus, *ESB*, 31 juli 1974, blz. 645.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
1%-gedoe	189
Column	
Reden voor een rede?, door <i>Drs. W. Siddré</i>	191
<i>Drs. P. H. Admiraal:</i>	
Beweging en orde	192
Mededelingen	197/209
<i>Drs. A. J. Butter:</i>	
Pleidooi voor procesruimtemodellen	198
Fisconomie	
Inkomstenbelasting en evenredig nutsoffer, door <i>Ir. W. J. Keller en Drs. J. Hartog</i>	201
Ingezonden	
De „Europa” — kruis of munt?, door <i>Prof. Dr. P. Korteweg</i> , met naschrift van <i>Prof. Dr. C. J. Rijnvos</i>	205
Maatschappijspiegel	
De dubbele arbeidsmarkt, door <i>Drs. L. Faase</i>	210
Boekennieuws	
Jack K. Fordyce en Raymond Weil: Handboek voor organisatie-ontwikkeling; methoden voor het veranderen van organisaties door onderlinge samenwerking, door <i>Drs. H. J. van de Braak</i>	212

Een keur van artiesten vertoont in dit blad wekelijks zijn economische kunsten. Wees er getuige van en vul de onderstaande bon in.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.
 NAAM:
 STRAAT:
 PLAATS:
 Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
 Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: **ESB,**
 Antwoordnummer 2524
 ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
 Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
 Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 78,- (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/ giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
 Postbus 7021
 Den Haag
 Telefoon (070) 23 41 03
 Telex 33101.

Stichting
 Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
 Balanced International Growth
 Bedrijfs-Economisch Onderzoek
 Economisch-Technisch Onderzoek
 Vestigingspatronen
 Macro-Economisch Onderzoek
 Projectstudies Ontwikkelingslanden
 Regionaal Onderzoek
 Statistisch-Mathematisch Onderzoek
 Transport-Economisch Onderzoek

Reden voor een rede?

Het voorzitterschap van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde is een sinecure vergeleken bij het voorzitterschap van de American Economic Association. Het komt mij voor dat de voorzitter van de Vereniging voor een belangrijk deel van zijn werkzaamheden een technisch voorzitter is. De president van de associatie moet echter jaarlijks zijn leden op een geheel andere manier toespreken dan hier in Nederland het geval is. „Presidential Addresses” zijn werkstukken die door hun inhoud zeer grote invloed uitoefenen. Het ware te overwegen om ook de voorzitter van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde te belasten met het uitspreken van een rede zoals dat in Amerika geschiedt. Een dergelijke traditie zou kunnen bijdragen aan vorm en gestalte van het economisch denken in Nederland.

In december 1975 sprak R. A. Gordon in Dallas (Texas) over „Rigor and relevance in a changing institutional setting”. Twee thema's werden door Gordon behandeld. Het merendeel van de economische theorie offert veel te veel relevantie op in zijn pogingen om in steeds toenemende mate formele, strakke analyses te verkrijgen. Dit thema werd door Gordon uitgewerkt door aandacht te besteden aan recent onderzoekingswerk in de theoretische sfeer. Het tweede thema van zijn voordracht betrof het veranderende institutionele kader. Gordon is van mening dat het veranderende institutionele kader van betekenis is voor de relevantie van de analytische instrumenten, die economen hanteren en voor de veronderstellingen, die wij maken over het gedrag van economische subjecten. Verder vragen economen zich te weinig af waarom en op welke wijze het institutionele kader is veranderd op de wijze zoals het is veranderd. Gordon geeft zelf een bijdrage aan de interne dynamica van deze veranderingsprocessen.

Zoals reeds gezegd Gordons credo is dat strakke formele analyses te veel aandacht krijgen waardoor de relevantie van deze exercities in de knel komt. Gordon pleit dan ook voor: „relevance with as much rigor as possible” en niet voor „rigor regardless of relevance”. Als je dat laatste doet kom je niet toe aan de grote vragen, waarop een antwoord moet worden geformuleerd. Deze „really big questions” werden in deze eeuw alleen aangesneden door Schumpeter. Ik wil het nu niet hebben over Gordons pogingen om een model te formuleren dat in de lijn van Veblen, Mitchell e.a. rekening houdt met de blijvende veranderingen van de instituties. Wel veroorloof ik mij enkele kanttekeningen bij zijn eerste stelling: nodig zijn relevante studies, waarbij

zoveel mogelijk sprake dient te zijn van strakke, formele analyses.

In vogelvlucht scheert Gordon langs een aantal onderzoekingsvelden, die de laatste jaren sterk de aandacht hebben getrokken. Hier en daar geeft hij krappe voldoende, elders zware onvoldoendes. Hij spreekt over „some success” bij het doseren van relevantie en „rigor” als het gaat over de recente ontwikkeling over de allocatieprocessen binnen de onderneming: de Nobel-prijswinnaar Koopmans krijgt voor zijn productieplanning-modellen een krappe voldoende. Gordon geeft ook aan bijdragen uit de school van de „human-capital”-theorie een krappe voldoende. Zware onvoldoendes krijgen alle onderzoekers op het terrein van „the new home economics”. Verhalen over economische subjecten die steeds aan de marge de kosten en baten afwegen van de vraag of en wanneer een huwelijk, een echtscheiding, sex en/of een misdaad gepleegd moet worden¹⁾, spreken hem in het geheel niet aan. Andere onderwerpen zijn veel urgenter en meer relevant. Gordon noemt dan de verklaring van de personele inkomens- en vermogensverdeling. Hij sluit zich daarbij geheel aan bij Alice Rivlin, die beweert heeft dat alleen die economen „worth their pay” zijn die de vorm van deze verdelingen kunnen verklaren. Ik wil niet twisten over Gordons preferentie; ook ik ben van mening dat inkomensverdelingen meer aandacht behoeven dan de „new home economics”. Ik ben echter daarmee nog niet overtuigd van de teneur van zijn verhaal. Het is, lijkt mij, gemakkelijker om een aantal buitenplaatsen te noemen en te zeggen dat wat die jongens doen irrelevant is, dan te evalueren wat er in feite gebeurt. En er gebeurt meer in de wereld van onderzoekers over inkomensverdelingen dan Gordon weet. Uit gesprekken met Gordon bleek mij dat hij niet wist dat Tinbergen in april 1975 een boek over inkomensverdeling heeft gepubliceerd! Ik ben niet overtuigd door Gordons procedure: zijn hypothese — te veel „rigor” te weinig relevantie — zou wel heel pover zijn als hij niet ergens enig ondersteunend materiaal ten gunste van

die hypothese zou kunnen aanwijzen. Al ben ik het wel met zijn stelling eens: hij heeft deze echter niet op de juiste manier bewezen. Zware onvoldoendes deelt hij uit bij zijn beoordeling van de recente ontwikkelingen in de algemene evenwichtstheorie. Relevantie is dan „largely absent”. Wederom vraag ik mij af, is dat wel een juiste procedure? Het zou ongewenst zijn als er niet ergens economen bezig zijn met strakke, formele analyses. Immers, je weet nooit wat er nog eens uit komt. Zelfs de input-output-analyse, voorwaar mijns inziens een relevante techniek, krijgt een veegje uit de pan: het is meer „a branch of engineering than a social science”. Gordon scheert nog langs een aantal andere onderzoekingsvelden. Ook personen als Phelps, Holt en Alchian die betrokken zijn bij „The new micro-economics in inflation and employment theory”, krijgen een onvoldoende.

Het komt mij voor, en dat is mijn tweede punt van kritiek, dat Gordon niet heeft aangetoond, waarom steeds veranderende instituties invloed moeten hebben op de gedragsveronderstellingen die economen hanteren. Hij verwijt de onderzoekers in de sfeer van de „new home economics” dat zij de economische subjecten aan de marge kosten en baten laten afwegen. Waarom zouden deze gedragshypothesen in een wereld met steeds veranderende institutionele kaders minder relevant worden? Afwegen aan de marge, optimaliseren van een doelstellingsfunctie zijn technische woorden voor een gedragspatroon dat niet uit deze wereld verdwenen is. Als ik om me heen kijk, dan zie ik nog steeds mensen aan het maximeren of minimaliseren, misschien zelfs wel op de korte termijn.

Ik hoop dat eens de voorzitter van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde zijn licht laat schijnen over het economisch denken in Nederland. Hij mag bij die gelegenheid gepaste aandacht besteden aan het feit dat het betreurenswaardig is dat er aanvankelijk zoveel onduidelijkheden kleefden rondom de 1%-bezuinigingsnorm. Hij mag op grond daarvan niet concluderen dat het onderzoekingswerk hier te lande zich te veel richt op formele theoretische verfiningen, en daardoor te weinig aandacht besteedt aan de overigens relevante vraag wat precies wordt bedoeld met een groei van 1% in de collectieve sector. Hij mag er met een zekere trots op wijzen dat er in Nederland door Tinbergen e.a. hard wordt gewerkt aan de zo relevante inkomensverdeling, maar ook dat in Pens *Income distribution* het langste hoofdstuk aan „norms and policies” is gewijd. Daarvoor kreeg Pen een pluim van Gordon.

W. Sidde

1) Zie *The new world of economics*, 1975: een aantal exploraties in menselijke ervaringen, ondernomen door R. B. Mackenzie en G. Tullock.

Beweging en orde

DRS. P. H. ADMIRAAL*

Vroeger hadden de economen de idee, dat de overheid het economisch proces op haar beloop kon laten, indien een vrije ruilverkeersmaatschappij zou bestaan uit concurrerende markten. Op den duur is het laissez-faire-stelsel echter veranderd in een gemengde economie, terwijl in wisselwerking daarmee het inzicht heeft veld gewonnen, dat de marktwerking leemten kent. Ons betoog gaat uit van de stelling, dat in deze ontwikkelingsgang een probleem ligt verscholen, daar de theoretische basis van de menging van marktwerking en overheidsactiviteit omstreden is. Dat voert ons terug op verschillende visies ten aanzien van het economisch gebeuren ten tijde van de jaren dertig, toen vertwijfeld werd gezocht naar oplossingen voor de economische misère, waarin men zich bevond. Na de tweede wereldoorlog verdween dit meningsverschil, omdat de wederopbouw de hoogste prioriteit had gekregen. Daarna domineerde het keynesiaanse denken, dat door Hicks en Samuelson kon worden gepast in de bestaande theorieën over de marktwerking. Nu de laatste jaren steeds meer blijkt, dat het economisch beleid op grond van deze ideeën weinig effect sorteert, is het van belang ons opnieuw te bezinnen op de problemen van een marktsysteem en de wijze, waarop de overheid daaraan het hoofd kan bieden. Gezien het belang van de discussies in de jaren dertig, kiezen wij daarbij als uitgangspunt een confrontatie van de ideeën van J. M. Keynes, zoals geïnterpreteerd door A. Leijonhufvud, met het werk van J. A. Schumpeter, daar zij beiden hebben geprobeerd met behulp van „disequilibrium analysis” een verklaring te geven van de verschijnselen, waarmee zij werden geconfronteerd 1).

De visie van Schumpeter

Schumpeter ziet een economie zich niet ontwikkelen langs lijnen van geleidelijkheid, maar veeleer in revolutionaire sprongen, waarin de schaal, waarin wij leven, wonen en werken drastisch wordt vergroot. Het is een proces van industriële mutatie, waarin nieuwe structuren worden opgebouwd en oude worden vernietigd. In dat verband kan de produktiesector worden vergeleken met een wandelend eiland: aan de ene kant slijbt het aan door investeringen, maar aan de andere kant kalft het af door vernietiging van kapitaal, zodat op gezette tijden de inrichting van het eiland moet worden herzien. Tegen deze achtergrond van „creative destruction” dient de werking van de markt te worden bezien; steeds opnieuw treden onevenwichtigheden op door de innovaties van de ondernemers.

Volgens Schumpeter richt de econoom de aandacht te veel op het *beheer* van de economische structuren, dat kan worden geanalyseerd met behulp van normen voor optimale allocatie. In zijn visie dient de *beweging* van de economische bedrijvigheid voorop te worden gesteld, zodat de klemtoon kan worden gelegd op de motivatie van de ondernemers, die zorgen voor de drijfkracht van het kapitalistische systeem. Die motivatie is voor een belangrijk deel te vinden in monopoliewinsten, die een tijdelijk karakter dragen, daar de positie van de innoverende ondernemers steeds weer wordt ondergraven door de beweging, die zij zelf in gang hebben gezet. Iedere keer opnieuw moeten zij zich waarmaken; kapitaalgoederen, die geen vrucht dragen, dienen zij af te stoten en te vervangen door innoverende activiteiten, waarmee perspectieven worden geopend voor de toekomst. Hiermee is een selectieproces in het systeem gebouwd; de ondernemers, die niet vakbekwaam blijken te zijn, daar zij zich niet staande kunnen houden in de voortgaande storm van produktieve ontwikkeling, worden uitgestoten, zodat plaats wordt gemaakt voor toetredende on-

dernemers, die nieuwe impulsen kunnen geven aan het economisch gebeuren.

De overheid wordt in de ontwikkelingsgang van het kapitalistisch systeem niet gezien als een buitenstaander. Politieke strevingen, evenals sociale verhoudingen, ethische normen en culturele activiteiten — samengevat: de maatschappelijke omgeving van de ondernemer — krijgen gestalte door de zelfstandige ontwikkeling van de produktievormen, die ontstaat door de innovaties van de ondernemers. Eventuele veranderingen in deze omgevingsfactoren, geïnduceerd door beweging van de produktievormen, hebben betekenis in die zin, dat zij de activiteiten in de produktieve sfeer weer kunnen beïnvloeden. In dit verband beredeneert Schumpeter, dat in een ontwikkelend kapitalistisch systeem een steeds vijandiger klimaat voor de ondernemer ontstaat, waardoor innovaties worden afgeremd en langzamerhand een overgang naar het socialisme plaats vindt.

De overheid speelt daarbij een belangrijke rol, omdat zij gegeven haar doelstellingen, die berusten op bestaande politieke strevingen, maatregelen neemt voor het economisch beheer, waarbij de betekenis van de innoverende ondernemers voor de economische ontwikkeling op lange termijn wordt overzien. Er ontstaat daardoor een structuur, die zou verstarren, doordat de creativiteit in het economisch domein zou verdwijnen 2).

*De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) De belangrijkste boeken, die betrekking hebben op ons onderwerp zijn: J. M. Keynes, *Treatise on money*, 1930 en *The general theory of employment, interest and money*, 1936; J. A. Schumpeter, *Business cycles*, 1939 en *Capitalism, socialism and democracy*, 1943; A. Leijonhufvud, *On Keynesian economics and the economics of Keynes*, 1968.

2) Zie vooral J. A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*, Part II.

De kijk van Keynes op het marktgebeuren

De essentie van de visie van Keynes ligt in het probleem van afstemming van de productie van heden op de productie in de toekomst, zodra een verstoring van het evenwicht heeft plaatsgevonden. Indien bijv. de ondernemersverwachtingen ten aanzien van de te behalen winsten versomberen, dan dient de rentevoet te zakken ten einde opnieuw een afstemming van huidige en toekomstige activiteiten tot stand te brengen. Echter, de rente op de kapitaalmarkt kan niet veel dalen, omdat al spoedig „bear speculators” actief worden, daar zij de hoop koesteren, dat de rente wel weer zal gaan stijgen. Hierdoor vermindert de investeringsvraag te veel, zodat werkloosheid ontstaat in de sector van de kapitaalgoederen, hetgeen weer tot gevolg heeft, dat de koopkrachtige vraag van de sector van de consumptiegoederen wordt aangetast in een cumulatief proces, dat eindigt als de multiplier is uitgewerkt of de inkomensdaling niet langer meer resulteert in een vermindering van de koopkrachtige vraag. Er is dan onvrijwillige werkloosheid ontstaan, doordat de deelnemers aan het economisch proces niet beschikken over voldoende informatie. Zij richten zich immers op de koopkrachtige vraag en niet op de vraagcurven, die behoren bij het nieuwe algemene evenwicht 3).

In tegenstelling tot Schumpeters beschrijving stelt de overheid zich volgens Keynes tegenover het economisch proces onafhankelijk op. Zij kan de resultaten van de marktwerking corrigeren als er onevenwichtigheden optreden, die leiden tot onvrijwillige werkloosheid. De volgende middelen zijn hiervoor geschikt:

1. monetaire politiek, als het zou gelukken de rentevoet daarmee naar beneden te drukken;
2. koopkrachtinjecties, waarmee de geaggregeerde vraag in de markten op peil kan worden gehouden.

Verder is het mogelijk, onder handhaving van persoonlijke vrijheid en economische efficiency de inkomensverdeling rechtvaardiger te maken, daar de inzetten van de financiële stoelendans van speculanten op de effectenmarkt zonder bezwaar kunnen worden verlaagd, omdat zij geen economische functie hebben. Nadat de deelnemers zijn gewend geraakt aan de nieuwe omstandigheden, zal dit roulettespel op dezelfde voet worden voortgezet 4). De vermindering van de besparingen, die zal voortvloeien uit een meer gelijkje inkomensverdeling, zou het economisch verkeer niet nadelig beïnvloeden, maar juist begunstigend uitwerken. Dit hangt samen met de visie van Keynes, dat in het marktstelsel stagnatie dreigt, doordat bij stijging van de inkomens spaargeneigdheid zodanig zou toenemen, dat de besparingen zonder hulp van de overheid niet door de investeringen zouden kunnen worden geabsorbeerd.

Schumpeter heeft erop gewezen, dat deze visie een belangrijk ideologisch aspect geeft aan de theorie van Keynes, omdat daarmee de laatste dragende stut wordt weggetrokken onder het maatschappelijke bouwwerk van de bourgeoisie. Voor Keynes vonden de belangrijke economen de bestaande inkomensongelijkheid ook al onwenselijk, maar zij werden in hun aanvallen op het kapitalistische systeem afgeremd door het economisch belang, dat zij aan het sparen hadden gehecht. Daarom komt Schumpeter tot de conclusie, dat de onttroning van de spaarzaamheid „naturally qualifies Keynes's theory for the role of 'rationalizer' of anti-capitalist volition” 5).

Uit het voorgaande kan de conclusie worden getrokken, dat de stagnatieve ontwikkelingen op de lange termijn een kernpunt vormen in de *General theory* van Keynes. Nu is het probleem, dat hij zijn model heeft beperkt tot korte-termijncycli van de bestedingen, die voortvloeien uit een coördinatieprobleem in het marktstelsel, dat is terug te voeren op gebrekkige informatie van de deelnemers aan het economisch proces. Zijn argumentatie, in lijn met zijn visie, die achter het model schuilt, beperkt zich echter niet altijd tot de korte termijn, maar is soms duidelijk gericht op de eco-

nomische structuur 6). Deze wringing tussen model en argumenten heeft het mogelijk gemaakt, dat een tweedeling is ontstaan onder de economen, die de gedachten van Keynes verder hebben uitgewerkt. Wij zullen deze twee theoretische lijnen, waarvan vertegenwoordigers elkaar heftig bestrijden in het reeds jaren voortdurende kapitaaldebate 7), aanduiden als de neoklassieke en de neo-keynesiaanse versie van de theorie van de economische groei.

De neoklassieke versie

De neoklassieken hebben Keynes geherformuleerd in het theoretische systeem van Walras 8) en hebben de conclusie getrokken, dat de bestedingsproblematiek, die Keynes heeft aangesneden in principe oplosbaar is, zodat men kan blijven uitgaan van de coördinerende functie van de marktwerking bij de organisatie van het economisch verkeer. In de long run, zo menen zij, vinden markten waarop vrije concurrentie voorkomt „automatisch” een evenwicht, waarbij *alle* produktiefactoren op een efficiënte wijze kunnen worden aangewend 9). Hieruit vloeit de gedachte voort, dat wanneer de overheid zorg draagt voor het leggen van banden van koopkracht om de markten, zodat geen cycli in de bestedingen kunnen ontstaan, het marktstelsel de oplossing van de economische problematiek verder zelf wel aan zou kunnen. Op dit idee berusten vele van de tegenwoordig bestaande gemengd economisch stelsels, die worden gekenmerkt door ondernemingsgewijze productie en overheidsmaatregelen, die een globaal en indirect karakter dragen.

Het is interessant, dat het beleid van de overheid op het stuk van de inkomensverdeling in deze theorievorming is weggezaakt. Proberen wij de neoklassieke groeitheorieën te doordenken, dan blijkt dat de werkgelegenheid centraal staat en de mogelijkheid van een inkomensbeleid wordt beperkt, doordat de lonen moeten gehoorzamen aan de „wetten” van vraag en aanbod. Weliswaar kunnen door inkomensoverdrachten en belastingheffing de functionele en de personele inkomensverdeling enigszins los van elkaar komen te staan, maar er moet voorzichtigheid worden betracht in verband met de efficiënte allocatie van de produktiemiddelen 10). De keynesiaanse ideeën komen op dit vlak in de neoklassieke context, waarin zij zijn gegoten, minder goed uit de verf, daar de motivatie van de marktpartijen moet worden gehandhaafd.

In ideologisch opzicht wordt een oplossing gevonden door te wijzen op het verschijnsel van economische groei, waarbij wordt betoogd, dat een scheve inkomensverdeling dient te worden getolereerd ten einde de groei te handhaven, zodat voor iedere arbeider werk beschikbaar komt en bovendien de stijging van het nationaal produkt per hoofd van de bevolking belangrijker moet worden geacht dan de verdeling daarvan. Daarmee is het perspectief van de stagnatie uit het keynesiaanse denken verwijderd. De vraag

3) Vgl. A. Leijonhufvud, *On Keynesian economics and the economics of Keynes*, de hoofdstukken II en III.

4) Zie J. M. Keynes, *The general theory of employment, interest and money*, de hoofdstukken 12 en 24. Mc Luhan trekt een vergelijking tussen speculatie en Russische Roulette, waarbij hij de beslissende betekenis van timing van het gedrag beklemtoont. M. Mc Luhan, *An essay: a media approach to inflation*, *The New York Times*, 1974.

5) J. A. Schumpeter, *Ten great economists*, blz. 284.

6) Zie bijv. J. M. Keynes, *The general theory*, blz. 337.

7) Zie G. C. Harcourt, *Some Cambridge controversies in the theory of capital*, 1972; M. Dobb, *Theories of value and distribution since Adam Smith; ideology and economic theory*, 1973.

8) Wij kunnen hier verwijzen naar R. Clower, *Reflections on the Keynesian perplex*, *Zeitschrift für Nationalökonomie*, juli 1975.

9) Bekende neoklassieke auteurs zijn: J. R. Hicks, R. M. Solow en T. W. Swan; soms worden zij aangeduid als neo-neoklassieken of post-keynesiaanen. De laatste aanduiding wordt door ons bezwaarlijk geacht i.v.m. de theoretisch tweedeling, die na Keynes is ontstaan.

10) G. N. Halm beklemtoont dit in zijn boek *Economic systems; a comparative analysis*, 1951; zie bijv. hoofdstuk 24: *The agenda of government in a market economy*.

blijft bestaan of dit in alle consequenties is doordacht. Het heeft er althans niet toe geleid, dat de theoretici zich zijn gaan afvragen wat de grenzen zijn van de relatieve omvang van het overheidsbudget of hoe groot een eventueel financieringstekort mag zijn van een overheid, die een keynesiaanse politiek voert.

In het stagnatie-perspectief van Keynes zijn die vragen niet relevant, want de overheid heeft daarbij de taak een dreigende „break down” van de economie door de stijging van de spaarquote te voorkomen door de geaggregeerde vraag op te blazen. Nu dit perspectief is vervangen door een groei-ideologie, zal moeten worden nagegaan in hoeverre de overheidsactiviteit binnen bepaalde grenzen dient te blijven, ten einde de expansie van de economische bedrijvigheid te handhaven.

De neo-keynesiaanse versie

De keynesianen, die zich afzetten tegen de neoklassieke theorievorming, richten hun aandacht op de aanwending van het „surplus” van de productie. Zij menen daarin kenmerkende verschillen tussen maatschappelijke systemen te hebben gevonden, die zij terugvoeren op het verschijnsel van macht in het economisch domein (11). In het systeem van ondernemingswijze productie hebben de kapitalisten de macht. Aanvankelijk waren de activiteiten van de kooplieden en ondernemers in het feodale systeem niet in overeenstemming met de gevestigde machten, zoals die lagen verankerd in het bestaande patroon van traditionele regels (12). Met veel strijd werden deze maatschappelijke verhoudingen ondergraven en heeft de bourgeoisie haar invloed uitgebreid, waarbij de maatschappij steeds meer werd ingericht op grond van de normen en waarden, die afkomstig waren van deze nieuwe groep van machthebbers (13).

De machtsuitoefening, waarop wordt gedoeld, kan niet worden geanalyseerd met behulp van marktvormen, die zijn onderscheiden naar het aantal aanbieders, dat actief is in het ruilverkeer van een bepaald goed. De markt, welke vorm zij ook moge hebben, dient in het systeem van ondernemingswijze productie volgens de neo-keynesiaanse opvattingen de belangen van de kapitalisten. Dit wordt op de scherpste manier uiteengezet door Kalecki (14), die heeft gesteld, dat de kapitalisten ontvangen wat zij hebben uitgegeven, terwijl de arbeiders slechts kunnen uitgeven wat zij hebben ontvangen. Dit kan als volgt worden verduidelijkt.

De kapitalisten oefenen een vraag uit naar investeringsgoederen (15), terwijl de arbeiders, die deze goederen produceren, een consumptieve vraag in stand houden, evenals de arbeiders, die werkzaam zijn in de consumptiegoederensector. De totale bestedingen in de consumptieve sfeer, complicaties vermijdend door ervan uit te gaan dat de arbeiders niet zouden sparen (16), zijn gelijk aan de totale loonsom. Het totaal van de arbeidslonen, dat is uitgekeerd in de sector van de kapitaalgoederen, komt dan in de consumptiegoederensector te voorschijn als winst. Immers, de winst is gelijk aan de totale consumptieve bestedingen minus de lonen verdiend in de sector van de consumptiegoederen. De winst zou zo gezien een surplus van de productie zijn, dat in handen blijft van de kapitalisten, die ermee kunnen doen, wat hen goed schijnt.

De overheid kan conjuncturele bewegingen van de economie volgens de neo-keynesianen bestrijden met zogenaamde „stop-go policies” (17), maar ten aanzien van de inkomensverdeling is haar rol in het marktsysteem verwaarloosbaar, hetgeen kan worden gedestruëerd aan de hand van de analyse van Kalecki. De overheid is in hun ogen echter van grote betekenis voor de ontwikkelingen van het marktsysteem op de lange termijn, omdat „... there can not be expected to exist, even if all prices are flexible, a long run equilibrium position characterized by 'full employment' of resources” (18). Hier komen de stagnatie-ideeën van Keynes weer naar boven, doordat de stelling wordt ingenomen, dat

in een monetaire economie de kapitaalaccumulatie niet wordt afgeleid van de consumptieve vraag, maar juist omgekeerd: dat de vraag naar consumptiegoederen wordt afgeleid van de uitgaven, die de kapitaalaccumulatie betreffen.

In het algemeen wordt er bij de neo-keynesianen geen mechanisme gevonden, dat ervoor zorgt, dat op de lange duur genoeg investeringen worden verricht ten einde volledige werkgelegenheid te handhaven. Zij wijzen erop, dat reeds in de mercantilistische stadstaten en naties hierin een taak werd gezien voor de overheid (19). Zo zou het ook nu nog zijn: de internationale markten zouden het toneel vormen voor een machtsstrijd tussen verschillende landen of blokken van landen, waarbij een belangrijke rol zou zijn weggelegd voor de grote internationale concerns. Stagnatie in de geïndustrialiseerde landen zouden de overheden slechts kunnen voorkomen door vestiging van hoog getechnologiseerde industrieën, die zijn gerelateerd aan het militaire apparaat. Verder kan de mogelijkheid worden benut via internationale onderhandelingen gunstige voorwaarden te scheppen voor de eigen productie door de aanvoer van strategische of goedkope grondstoffen veilig te stellen, zich te verzekeren van goedkope arbeidskrachten, of te zorgen voor afzetgebieden, als dat wenselijk zou zijn. De vrijhandel, die de machtige landen propageren, verdoezelt de ongelijke positie van de partijen in het internationale ruilverkeer, waardoor zij kans zien de verdeling van het surplus van de productie in internationaal opzicht te wijzigen in hun voordeel. Hieruit kan worden geconcludeerd, dat de economische vooruitgang van de industrielanden wordt bereikt met een beleid, dat vergelijkbaar is met mercantilistische politiek, hetgeen tot gevolg zou hebben, dat de kloof tussen rijk en arm op de wereld steeds wijder zou worden.

Drie marktbeelden

Wij hebben nu drie theorieën over de werking van het marktsysteem ontvouwd.

1. Het marktsysteem maakt initiatieven los van bekwaame ondernemers, die zorg dragen voor de economische ontwikkeling op lange termijn. De ondernemer wordt gezien als een innovator, die risico's wil dragen in het perspectief van een tijdelijke monopoliewinst. Het overheidsbeleid, dat

11) Zie bijv. J. Robinson, *Freedom and necessity; an introduction to the study of society*, 1970, vooral de hoofdstukken 2 en 6.

12) Vgl. H. de Man, *Psychologie van het socialisme*, 1927, blz. 56-57, waar hij de volgende beschrijving geeft van de opstand in Vlaanderen: „Het door winstbejag geprikkelde werkgeversdom in de lakenindustrie, dat tegen het einde van de 13e eeuw reeds een tijdelijke sociale overmacht had verworven, werd na een bloedige strijd uitgeroeid en het waren niet alleen de wevers en de vollers, door de werkgevers tot arbeiders in de huisindustrie gemaakt, die zich tegen hen verzetten, maar alle handwerkers, de kerk, de geestelijke orden, alle steunpilaren der feodale maatschappelijke orde, welke orde men bedreigd zag in haar zedelijk fundament”.

13) J. A. Schumpeter, *Capitalism*,, blz. 73: „Bourgeois society has been cast in a purely economic mold: its foundation, beams and beacons are all made of economic material. The building faces toward the economic side of life. Prices and penalties are measured in pecuniary terms”.

14) Zie M. Kalecki, A theory of profits, *Economic Journal*, 1942, Vol. 52.

15) Wij volgen hier het betoog van N. Kaldor uit *Essays on value and distribution*, blz. 227-236, waarbij eenvoudigheidshalve de consumptie van de kapitalisten is verwaarloosd.

16) L. Pasinetti geeft aan in *Profit and growth*, dat deze regel ook geldt, als niet aan deze voorwaarde is voldaan; zie A. Sen (ed.), *Growth economics*, 1970, blz. 92-112.

17) J. Robinson en J. Eatwell, *An introduction to modern economics*, 1973, blz. 301.

18) J. Knapp, Economics or political economy?, *Lloyds Bank Review*, 1972, blz. 34.

19) Hiervoor zijn zeker aanwijzingen te vinden; zie bijv. F. Carter, *Dubrovnik (Ragusa), a classical city-state*, 1972, in het bijzonder de hoofdstukken 3-6, waar wordt beschreven hoe de Venetiaanse politiek van Mare Clausum de activiteiten van Ragusa heeft belemmerd.

wordt beïnvloed door het kapitalistische proces, zal op den duur de ondernemersactiviteiten steeds sterker belemmeren, zodat langzaam aan een overgang naar een socialistisch bestel zal plaatsvinden.

2. Het marktsysteem maakt de coördinatie mogelijk van de handelingen van de deelnemers aan het economisch proces, waardoor de produktiefactoren zo efficiënt mogelijk worden verdeeld over de alternatieve toepassingen gegeven de stand van de technologie. De ondernemer wordt hierbij opgevat als een beheerder, die, uitgaande van de bestaande marktvraag, streeft naar maximale winst door zijn produktiekosten te minimaliseren. De overheid vervult een beherende functie in de volkshuishouding, waarbij zij conjuncturele schommelingen dient te bestrijden en daarnaast, binnen bepaalde grenzen, de mogelijkheid kan benutten inkomensverschillen te verkleinen.

3. Het marktsysteem is een verdelingsinstrument, dat de belangen dient van de gevestigde machten in een maatschappij. De ondernemer wordt in deze visie afgeschilderd als een exploitant van de arbeiders, daar hij steeds terugkrijgt als winstinkomen, wat hij heeft uitgegeven. De overheid van geïndustrialiseerde landen oefent macht uit op de internationale markten ten einde de binnenlandse investeringen te stimuleren. Hierdoor worden de welvaartsverschillen, internationaal gezien, steeds vergroot.

Deze opvattingen of variaties daarvan spelen een rol in de discussie over de huidige toestand van de economie, gekenmerkt door inflatoire ontwikkelingen, die gepaard gaan met een tamelijk hoog werkloosheidscijfer. Dat heeft geleid tot meningsverschillen over de aard van de bestaande problemen, hetgeen is uitgewerkt in onzekerheid over het te voeren overheidsbeleid.

Kritiek op het economisch beheer

De *Miljoenennota 1976* wil blijven uitgaan van de ideeën van Keynes. Met behulp van koopkrachtinjecties wordt de conjuncturele werkloosheid bestreden, terwijl gelijktijdig de scheefheid van de inkomensverdeling wordt teruggebracht door maatregelen, die de belastingtarieven en de sociale premies betreffen. De structurele werkloosheid wordt klaarblijkelijk volgens de regering afdoende bestreden door matiging van de loonkosten en door hulp aan ondernemingen, die in moeilijkheden geraken of dreigen te geraken, met het oogmerk de werkgelegenheid te handhaven waar dat mogelijk wordt verondersteld.

Binnen de neoklassieke versie van de groeitheorie kan op deze beleidsvoornemens kritiek worden uitgebracht los van de discussie over de prognoses, die mogelijk een te hoopvol beeld van de nabije toekomst zouden geven. Een voorbeeld wordt gevormd door de positiebepaling van Prof. Th. Stevers, die meent, dat de arbeidsinkomensquote zo hoog is opgelopen, dat zeer stringente maatregelen noodzakelijk zouden zijn om het tij te keren. Hij noemt loonsverlaging en een drastische vermindering van de sociale voorzieningen (20). Als neoklassiek gaat hij uit van het standpunt, dat de relatief te hoge lonen leiden tot substitutieprocessen, die arbeiders uit de produktie stoten. Indien de arbeidskosten zouden kunnen worden gedrukt, zou deze onevenwichtigheid in de economie verdwijnen en zal bovendien de groei weer kunnen aantrekken tot de trendmatige hoogte van de laatste jaren, hetgeen de voorgestelde maatregelen aanzienlijk zou verzachten, daar de bezuiniging via de bewerkstelligde groei weer expansieruimte geeft voor het overheidsbudget en de lonen. In het neoklassieke perspectief van de economische groei is het aannemelijk de verdeling van het huidige produkt ondergeschikt te maken aan groei van de produktie in de toekomst.

Een groep neoklassieke economen, behorend tot de monetaristische school, gaan ervan uit, dat economische fluctuaties het gevolg zijn van monetaire oorzaken. Prof. P.

Korteweg, die tot deze school kan worden gerekend, stelt dat het wellicht mogelijk zou zijn de economie van een land eenmalig uit een recessie te infleren door de deelnemers aan het economisch proces te bedotten door de koopkrachtige vraag op te schroeven met een hoger percentage dan de economische ontwikkeling eigenlijk toelaat (21). Er kan daarvan echter geen regel worden gemaakt, want de marktpartijen leren al snel onderscheid te maken tussen prijsontwikkelingen, die het gevolg zijn van stijging van de geaggregeerde en van de relatieve vraag. Er zou kunnen worden vertrouwd op de marktwerking, daar wordt aangenomen, dat de private sector intern stabiel zou zijn. De overheid zou dus een veel meer passieve rol moeten spelen, waarbij haar financieringsstekort wordt verkleind zodanig, dat de geldhoeveelheid op een redelijk constante wijze groeit in een ritme, dat overeenkomt met de groei van de produktie. De arbeidslonen, die op zich zelf niet de oorzaak vormen van de economische problemen, zouden „automatisch” teruglopen, daar er geen inflatieruimte is ontstaan. Er wordt hier een drastische verandering van het economisch stelsel bepleit, waarbij veel meer aan de marktwerking wordt overgelaten dan voorheen, terwijl ook het overheidsbeleid in de sociaal-economische sector veel strakker zal moeten worden. Het lijkt de weg terug, die wordt gewezen: de wetten van de economie kunnen niet worden ontlopen met een keynesiaanse politiek in een gemengd economisch stelsel.

Concluderend kan worden gesteld, dat de critici binnen het neoklassieke kamp zich laten indelen in twee groepen. De ene lijn van kritiek houdt in, dat de inkomensoverdrachten binnen een keynesiaanse context aan grenzen zijn gebonden, opdat er geen nadelig effect op de economische groei ontstaat. De andere lijn van kritiek geeft aan, dat keynesiaans overheidsbeleid niet past in een markteconomie. De overheid zou zich meer passief moeten opstellen, omdat zij op den duur in de bestedingen een verschuiving veroorzaakt van produktieve naar consumptieve toepassingen, hetgeen uiteindelijk zal leiden tot een onhoudbare toestand, die wordt gekenmerkt door hoge inflatie en veel werkloosheid.

Sociale onrechtvaardigheid

De diagnose van de economische toestand is vanuit het gezichtspunt van de neo-keynesianen geheel anders dan van de neoklassieken; de problemen in de economie zijn volgens hen te wijten aan het winstzoeken van de ondernemers, die er niet voor terugdeinzen de werknemers op straat te zetten zodra hun rendement op het geïnvesteerd vermogen kan worden vergroot. De werkloosheid, die hierdoor ontstaat, is niet te wijten aan relatief hoge lonen (daardoor wordt de winst volgens Kalecki niet beïnvloed), maar aan de technologische ontwikkeling, die een duidelijk „labor augmenting” karakter zou hebben. Zij vinden het achterhaald kapitalisme, dat koude rentabiliteitsberekeningen gelden als ijzeren economische wetten. Zij achten het maatschappelijk verantwoord werkgelegenheid te handhaven in verliesgevende bedrijven. In dat verband is voorgesteld subsidies te verstrekken aan arbeidsintensieve bedrijven ten einde negatieve effecten van de technologische ontwikkeling op de werkgelegenheid te bestrijden.

Het inflatieprobleem zien de neo-keynesianen als het gevolg van strijd op het gebied van de inkomensverdeling, daar de ondernemers naar hun mening weigeren een deel van de overwinst prijs te geven. Kaldor geeft aan hoe een loonsverhoging, die niet past bij een bepaalde omvang van de investeringen, wordt „gecorrigeerd” door een beweging van het algemeen prijspeil, zodat de reële lonen dalen en de

20) Prof. Dr. Th. Stevers, *Beleid oorzaak van werkloosheid, de Volkskrant*, 17 september 1975.

21) Prof. Dr. P. Korteweg, *Begrotingstekorten — een oefening in politieke economie, ESB*, 10 september 1975.

N.V. SLAVENBURG'S BANK

HOOFDKANTOOR
ROTTERDAM

IM.

**Alle bankzaken
80 vestigingen
in Nederland**

Affiliaties te New York,
Curaçao, Brussel, Frankfurt.

winsten stijgen 22). De neo-keynesianen vinden het daarom van het grootste belang, dat de regel van Kalecki wordt doorbroken door de overwinst van bedrijven onder collectief beheer te brengen en zeggenschap te verkrijgen over de investeringsprogramma's. Zo gezien lijkt de vad een belangrijke stap op de weg van vernieuwing van de economische orde, omdat voor het eerst greep wordt verkregen op een deel van het surplus van de produktie. Daar het sociaal-economisch optimum niet kan worden bereikt door af te gaan op de werking van markten, dient de economie verder te worden gecentraliseerd, waarbij de omvang en de richting van de investeringen worden getoetst op maatschappelijke gronden. De markten kunnen slechts blijven bestaan als een handig allocatie-instrument van consumptiegoederen, waarbij de consumenten hun wensen kunnen tonen. Het produktie-apparaat zal dan op deze consumptiepreferenties kunnen reageren, mits daarbij niet sprake is van „bijziendheid” of irrationaliteit van de zijde van de verbruikers 23).

Een paradox in het neo-keynesiaanse denken is het streven naar centralisatie van het economisch proces ten einde de persoonlijke vrijheid te bevorderen 24). De ondernemingsvrijheid in het marktsysteem is voor hen niet aanvaardbaar, omdat de positie van de arbeiders en de kapitalisten zo ongelijk is, dat de marktresultaten niet overeenkomen met een optimaal beheer van de economie uit sociaal gezichtspunt. De mening bestaat, dat door centralisatie van de besluitvorming een stelsel ontstaat, waarbinnen een individu in het algemeen meer vrijheid geniet zijn leven zo in te richten als hem goedgevindt en zijn persoonlijkheid kan verrijken, doordat hij zijn kwaliteiten van welke soort dan ook beter tot ontplooiing kan brengen.

De materiële ruimte, zoals die bestaat in de geïndustrialiseerde landen, wordt voldoende, soms zelfs te groot geacht; verdere ontwikkeling zou slechts leiden tot bevrediging van „decadente” behoeften. Dit oordeel dient te worden geplaatst tegen de achtergrond van de neo-keynesiaanse analyse van het wereldgebeuren, waarin machtsuitoefening op de internationale markten leidt tot verwijding van de welvaartskloof tussen de machtige industrielanden en de derde wereld.

Samenvattend kan worden gezegd, dat vanuit neo-keynesiaans gezichtspunt de uitgaven voor departementen, zoals Onderwijs, CRM en Ontwikkelingshulp dienen te worden vergroot. Dit lijkt slechts mogelijk bij bevroering van de reële inkomens, waardoor de groei uit het systeem zou kunnen verdwijnen. Bij centrale planning van de economie levert dat geen problemen op, daar ambtenaren de uitgeholde ondernemersfunctie dan beter kunnen vervullen als in het geval van zich ontwikkelende markten, waarbij improvisatie en creativiteit wordt gevraagd.

Gevaar van verstarring

Als de beweging van de bedrijvigheid centraal wordt gesteld, verdwijnen de economische en sociale argumenten

van het beheer op de achtergrond. De aandacht richt zich dan op het initiatief van vakbekwame ondernemers, die nieuwe perspectieven openen voor de toekomst. Zij dragen daarbij veel risico's en moeten vaak grote moeilijkheden overwinnen, zodat het noodzakelijk wordt gevonden, dat hoge beloningen hen in het vooruitzicht worden gesteld, als zij succes zouden hebben. Daarmee komt het streven naar een meer rechtvaardige inkomensverhouding in een ander licht te staan, dan wanneer wordt uitgegaan van economisch beheer. Er is geen bezwaar tegen sociaal beleid, maar de voorwaarde wordt gesteld, dat zij niet mag resulteren in het conserveren van bestaande structuren, waardoor verdere ontwikkelingen worden geblokkeerd. Dat houdt in, dat de overheid geen actieve werkgelegenheidspolitiek kan voeren, doch de werkloosheid slechts financieel kan verzachten door het doen van uitkeringen. Verder vervalt zonder twijfel de steun aan ondernemingen, die in moeilijkheden verkeren. Immers, het is goed als zij verdwijnen, daar zij de produktieve ontwikkeling niet hebben kunnen bijbenen of er fouten zijn gemaakt, die dienen te worden gecorrigeerd 25). Ten slotte kan de overheid weinig doen aan de bestaande inkomensverdeling, omdat anders de motivatie van de innoverende ondernemer in gevaar wordt gebracht.

Problematisch in dit verband is de concentratietendens in het bedrijfsleven, die produktiegiganten heeft doen ontstaan. Hierdoor is de veronderstelde flexibiliteit uit de produktiesfeer verdwenen. Weliswaar sterven markten af door verzadigingsverschijnselen, maar de grote bedrijven zien kans dat te overleven, doordat zij een overwicht in het economisch proces hebben verkregen op grond van de kennis, die zij hebben geaccumuleerd in een gestroomlijnde organisatie 26). Zij passen consequent de regel van Schumpeter toe regelmatig over te gaan tot „creative destruction”, opdat zij hun vooraanstaande positie kunnen behouden. Er is een keerzijde aan deze ontwikkeling, doordat uitsluitend de ondernemers gestalte geven aan de maatschappelijke ontwikkeling, waardoor zij een nogal eenzijdig karakter zou kunnen gaan dragen. Overeenstemming ten aanzien van dit probleem kan niet worden verkregen, daar meningsverschil bestaat over de invloed, die de consument kan uitoefenen op de beslissingen van de innoverende ondernemer 27).

De visie van Schumpeter leert ons, dat in de huidige economische constellatie de overheid niet kan volstaan met het zalven van de wonden van de verliezers in de economische strijd. Wanneer zij invloed zou willen uitoefenen op het economisch gebeuren, lijkt het aanbevelenswaardig zich te richten op de gebieden, waar nieuwe impulsen op de economie worden verwacht 28). Hier zouden nieuwe activitei-

22) N. Kaldor, *Essays on value and distribution*, 1960, blz. 227-236.

23) Vgl. W. Wilczynski, Consumer's sovereignty under marketsocialism in evolution, *Australian Economic Papers*, juni 1970; J. Robinson, Consumer's sovereignty in a planned economy, in *Essays in honour of Oskar Lange*.

24) De centralistische tendens, die werd ontdekt in de *Miljoenennota 1976* leidde in *Vrij Nederland* van 20 september 1975, tot het commentaar van P. E. de Hen onder de kop: De eerste socialistische begroting is uit. De gedachte, dat centralisatie van de economie leidt tot verhoging van de persoonlijke vrijheid is van oorsprong neo-marxistisch; zie bijv. H. Marcuse, *One dimensional man*. De neo-keynesianen staan onder invloed hiervan, hetgeen samenhangt met hun neiging de ideologie van de klassenstrijd over te nemen, daar zij past in hun analyse van de machtsuitoefening op de markten.

25) Dit vinden wij ook terug bij Prof. Korteweg, Begrotingstekorten — een oefening in politieke economie, die het faillissement een belangrijke instelling acht, dat garandeert dat tekortsectoren het rendement van de aanwending van door hen verkregen overschotten in het oog houden.

26) Zie P. H. Admiraal. Over macht, in Prof. J. R. Zuidema e.a., *Economie dezer dagen*, 1973.

27) De twee uiterste standpunten zijn de neoklassieke aanname van soevereiniteit van de consument en de „revised sequence” (J. K. Galbraith, *New industrial state*, 1967), waarbij de consument wikt, maar de ondernemer beschikt.

28) Een opsomming van bedrijfstakingen is te vinden in de rede van Drs. J. M. de Pous ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de SER.

ten moeten worden aangemoedigd, waardoor nieuwe plaatsen beschikbaar komen voor arbeiders, die uit het productieproces zijn gestoten of die juist zijn togetreden tot de beroepsbevolking.

Beleid in balans

Naar ons inzicht kan de conclusie worden getrokken uit de kritiek op het economisch beheer, dat het gemengde stelsel in Nederland een kritische, financieel-economische grens heeft bereikt. De overheid ziet nog verschillende taken voor haar in het verschiep, waarin een neo-keynesiaans perspectief duidelijk invloed heeft. In onze ogen heeft zij echter haar budget reeds zodanig geëxpandeerd, dat de private sector armslag te kort komt. Wil de overheid haar uitgaven verder uitbreiden, dan moet zij vindingrijk zijn in het vinden van belastingbronnen, die weinig nadelig effect hebben op het economisch verkeer. In 1975 is dat reeds gebeurd op een manier, dat de miljoenennota kon worden aangeduid als een eenmalig huzarenstuk 29). Geldschepping kan zeker over verschillende jaren gezien geen oplossing bieden, daar ze leidt tot inflatoire tendensen in de economie, die een ongunstig effect hebben op de bedrijfsresultaten.

Bezien wij de uitgavenstructuur van de overheid, dan is de neo-keynesiaanse invloed duidelijk aanwijsbaar. De conclusie ligt voor de hand, dat de activiteiten van de overheid verder worden geblokkeerd of dat een overgang wordt gezocht naar een centraal geleid stelsel, want zij kan niet langer de neo-keynesiaanse opzet van de uitgaven rijmen met een groeiende productie van de particuliere sector, waarop de regering in navolging van de neoklassieke rekent voor de dekking van de uitgaven.

De overgang naar een centraal geleid stelsel lijkt problematisch in verband met internationale verhoudingen en de bestaande opinievorming, dat de productie inefficiënt wordt georganiseerd en de vrijheid in persoonlijk opzicht in gevaar zou komen. Meer in de lijn van de ontwikkelingen van de gemengde economie ligt waarschijnlijk de vergadereconomie, al dan niet op sociaal-democratische leest geschied 30).

Als de uitgaven van de overheid worden bevroren op het bestaande niveau of voorzichtig in relatie met het nationaal produkt iets worden teruggebracht, dan moeten nieuwe wegen worden gezocht om de kwaliteit van het bestaan te bevorderen. Een alternatief is de decentralisatie van de bedrijfsvoering en het beheer van de collectieve voorzienin-

gen, zodat iedere betrokkene op een democratische wijze daarover mee kan spreken of althans vertegenwoordigd kan zijn.

Een probleem van dit stelsel ligt in de wijze, waarop de coördinatie van de beslissingen in het economisch proces plaatsvindt. Het lijkt onontkoombaar, dat de besluitvorming getrapd zal moeten geschieden, waarbij gedacht moet worden aan indicatieve planning en toetsing van belangrijke beslissingen op maatschappelijke gronden, waarbij economische normen toch ongetwijfeld een belangrijke rol zullen spelen.

Er zijn waarschijnlijk verschillende methoden om deze coördinatie te bewerkstelligen. Eén voorstel ligt er al, het is afkomstig van Drs. De Pous, die hier een nieuwe taak ziet weggelegd voor de PBO 31). Er zal echter nog veel denkwerk moeten worden verricht om ervoor te zorgen, dat de economische structuren niet verstenen. Een dergelijke toestand ontstaat, wanneer gedragsregels in de vorm van een dode formule als een korset aan het economisch proces wordt geregen. Het zou mogelijk moeten zijn, dat van onder af ideeën en initiatieven in het economisch proces doorwerken. Hoe dat kan worden bevorderd in een vergadereconomie, kan niet met zekerheid worden gezegd, daar ervaring met dit systeem ontbreekt. Uitgaande van democratiseringsprocessen, die hier en daar zijn gestart, kan het gevaar niet denkbeeldig worden geacht, dat een logge bureaucratie ontstaat, waarbij de flexibiliteit van het productie-apparaat en de mobiliteit van de factor arbeid nog verder afnemen, dan nu reeds het geval is. Wanneer alternatieven, zoals de weg terug of het centraal geleid stelsel, niet aantrekkelijk worden gevonden, lijkt het de beste oplossing vertwijfeld te proberen de weg naar een overleg- of vergadereconomie toch begaanbaar te maken. Het betekent een uitdaging voor economen op dit vlak. Werkbare oplossingen te vinden, of dat gelukt zal de toekomst leren.

P. H. Admiraal

29) De titel van een artikel van Prof. Stevers in *de Volkskrant*, september 1974.

30) Vgl. Prof. Dr. J. van den Doel, *Beleid is tweeslachtig onder druk van lobby bij „Financiën”, NRC Handelsblad*, 16 september 1975.

31) De rede van Drs. J. M. de Pous ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de SER.

Mededelingen

Europa-studiedag

Op 17 maart 1976, 10.00 uur, wordt op de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR), Burgemeester Oudlaan 50, een Europa-studiedag gehouden. Onderwerpen, die aan de orde komen, zijn: De uitbreiding van de Russische invloedssfeer in Europa (Fred Teunissen); De Lomé-conferentie als mogelijke vernieuwer van de betrekkingen tussen Europa en de Derde Wereld; De hegemonie van de VS over Europa (Prof. Louis Baeck); Politieke problemen rond het EG-actieprogramma voor de Europese vliegtuigindustrie; Voor- en tegenstanders van Europese integratie; het proces van politieke wilsvorming

(Drs. Peter Keijzers). Op 1, 3 en 5 maart a.s. worden voorbereidende bijeenkomsten gehouden, waarop publikaties van de inleiders en de rapporten-Tindemans en -Spierenburg worden besproken.

Inlichtingen: Drs. P. Keijzers, EUR, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam, tel.: (010) 14 55 11, tst. 3450.

De Verstedelijkingsnota

Op 9 maart a.s. organiseert het Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting een studiedag over: „De Verstedelijkingsnota”. Sprekers zijn: Drs. J. P. A. Gruijters, Prof. Dr. G. A. Wissink, Prof. Mr. W. G. Verkruijsen, Ir. W. van der Velde, Prof. Ir. H. Wiggerts en Drs. M. C. Verburg.

Plaats: Jaarbeurscongreszaal, Utrecht.

Aanmelden vóór 5 maart a.s. Inlichtingen: Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting, Van Speykstraat 25, Den Haag.

Risico-analyse

Ter gelegenheid van haar 17e lustrum organiseert het Technologisch Gezelschap, de studievereniging van de afdeling der Scheikundige Technologie aan de TH-Delft, op 3 maart a.s. een lezingendag met als onderwerp: „Risico-analyse”. Sprekers zijn: Drs. P. G. Schipper, Ir. C. H. Buschmann, Drs. J. J. Schwarz, T. A. Kletz en Ir. R. Rense.

Plaats: Gebouw voor Scheikunde, Julianalaan 136, Delft. Inlichtingen: Lustrumcommissie van het Technologisch Gezelschap, tel.: (015) 13 32 22, tst. 4315.

Pleidooi voor procesruimtemodellen

DRS. A. J. BUTTER

Economische theorieën kunnen vrij goed het verleden verklaren, maar falen veelal als ze toekomstige of huidige problemen moeten oplossen, aldus Drs. A. J. Butter, waarnemend directeur van de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. Als oplossing ziet hij de procesruimtemodellen. Dergelijke modellen beschrijven niet een bepaald economisch proces, maar bakenen de ruimte af waarbinnen dat proces zich afspeelt.

Een wetenschap die gericht is op het doen van uitspraken omtrent de ons omringende werkelijkheid staat of valt met de deugdelijkheid van haar fundament van gesystematiseerde kennis van die werkelijkheid. Haar theorieën kunnen pas een hoge vlucht nemen als dat fundament voldoende deugdelijk en naar structuur coherent genoemd mag worden.

Een goed voorbeeld levert de biologie. Sedert Aristoteles, die we wel als vader van deze wetenschap mogen beschouwen, is gedurende vele honderden jaren de kennisvoorraad op dit gebied gegroeid, die het vooral gedurende de laatste twee eeuwen mogelijk maakte diep in de geheimen van de levende materie door te dringen, waarbij in toenemende mate het gebruik van de wiskunde als hulpwetenschap vruchten heeft afgeworpen.

Vergelijken wij hiermee de huidige stand van de economische wetenschap dan valt ons allereerst op dat geen sprake is van een vergelijkbaar fundament van empirische kennis en dringt zich vervolgens de overtuiging aan ons op dat de economische theorie gemathematiseerd is lang voordat ze daar rijp voor was.

Deze hypothese biedt een goede verklaring voor het verschijnsel dat economische theorieën vrij goed voldoen als verklaringen voor het verleden, maar ons in de steek plegen te laten als wij ze willen gebruiken om vooruit te zien. Het is bepaald niet alleen tegenwoordig zo dat economen vandaag weten hoe zij de problemen van gisteren hadden moeten oplossen en tegelijk de plank misslaan als het om problemen van morgen gaat.

Om hierin diepgaand verandering te brengen zou tenminste gedurende honderd jaar 95% van de economen zich met onderzoek van de werkelijkheid moeten bezig houden in plaats van hun zwak gefundeerde theorieën steeds verder uit te spinnen. Tegenwoordig is het namelijk andersom: zelfs als empirisch aangeduide studies blijken bij aandachtige beschouwing bedroevend vaak te bestaan uit allerlei geponeerde theoretische verbanden, die worden losgelaten op mager feitenmateriaal, waarbij men, als men denkt dat het maar even kan, abstraheert van alles en nog wat. Het Centraal Planbureau bestaat ervan, evenals de Wijze Mannen van de SER en een grote meerderheid van de hooggeleerden die steeds weer nieuwe generaties economen op de oude manier van oogkleppen voorzien.

Structuurveranderende processen

Wij kunnen geen honderd jaar wachten om een eind te maken aan de onmacht van de economen en daarom moeten wij ons voorlopig op een andere manier proberen te redden. Daartoe is nodig dat wij onze aandacht minder exclusief richten op de altijd partiële analyses van economische processen en ruime aandacht gaan schenken aan de omgeving waarbinnen die processen zich afspelen en die bepalend is voor de scala van mogelijke toekomstige resultaten van die processen. Anders gezegd, wij moeten proberen in snel tempo zo veel te weten te komen omtrent de structuur van en de structuurveranderende processen in de uitkomstenruimten van economische processen dat wij niet meer zo vaak verrast kunnen worden door de omstandigheid dat de voorspelde resultaten van deze processen keer op keer buiten die uitkomstenruimte blijken te vallen. Wij zullen trachten deze visie wat nader te preciseren.

De vrijwel algemeen gebruikte methode voor de verklaring in kwantitatieve termen van een economisch proces is het bouwen van een model dat in gestyleerde vorm de gang van het proces uitbeeldt, waarbij de betrekkingen tussen relevant geachte factoren worden gegeven in de vorm van een stelsel van vergelijkingen.

De uitkomsten van het model zijn te beschouwen als voorspelde uitkomsten van het proces dat door het model wordt uitgebeeld. Discrepanties tussen deze voorspellingen en de werkelijkheid worden opgevat als afwijkingen die verklaarbaar zijn uit het stochastische karakter van variabelen in het model en de onmogelijkheid om bepaalde, veelal niet-systematische, invloeden die in de werkelijkheid een rol spelen als variabelen in het model te brengen.

Deze modelstructuur heeft als nadeel dat het centraal stellen van de processen zelf vrijwel altijd leidt tot het abstraheren van perifere omstandigheden, die te maken hebben met de omgeving ¹⁾ waarbinnen zich de processen afspelen. Men vat die op als data en als ten gevolge van veranderingen daarin de verschillen tussen de realiteit en de uitkomsten van het model hinderlijk groot worden beschouwt de modelbouwer dit niet als een aanwijzing dat zijn model niet goed is. Hij geeft hoogstens toe dat het in de veranderde situatie niet meer relevant is.

Andere modelstructuur

Wij kunnen ons een andere modelstructuur voorstellen, namelijk een model dat niet het proces zelf beschrijft, maar de ruimte afbakt waarbinnen het zich moet afspelen. Gebeurt dit statisch, dan is daarmee niet veel meer gewonnen dan dat de „data” wat beter expliciet zijn gemaakt. Slagen

¹⁾ Ter vermindering van misverstand: noch hier, noch in het onderstaande gaat het alleen om fysieke omgeving of ruimte, maar ook en vooral om de overdrachtelijke zin waarin deze begrippen gebruikt worden.

wij echter in het formuleren van een dynamisch model van de ruimte waarbinnen zich de mogelijke uitkomsten van het proces moeten bevinden dan is er sprake van wezenlijke vooruitgang, omdat daarmee in principe het effect van structuurveranderingen op het verloop van economische processen die zich binnen die structuren afspelen zichtbaar kan worden gemaakt.

Wat ook zichtbaar zal worden is wat wij eigenlijk wel weten, namelijk dat de gangbare modellen Procrustesbedden zijn waarop wij de werkelijkheid danig plegen te verminken. Formuleren wij bijvoorbeeld een model voor de ruimte waarbinnen het proces van de ondernemingsgewijze productie zich moet afspelen dan is het niet moeilijk in te zien dat rendement op investeringen daarin een belangrijke randvoorwaarde vormt en dat dus een model van het proces zelf dat het rendement alleen als procesresultaat presenteert de aandacht afleidt van een belangrijk facet van de werkelijkheid.

Gevaarlijk wordt iets dergelijks vooral wanneer het model suggereert dat de uitkomsten zich bewegen rond een hypothetisch evenwichtspunt, dat zich eventueel op zijn beurt ook weer in de loop van de tijd kan verplaatsen, terwijl in de werkelijkheid sprake kan zijn van iets heel anders dan een evenwichtsproces, te weten een zachte of onzachte aanraking met ver van een eventueel optimum verderjende randvoorwaarden. Modellen in de neoklassieke zowel als in de neo-keynesiaanse traditie zijn generiek ongeschikt om het verschil te laten zien tussen de onzichtbare hand van Adam Smith en de wal die het schip keert.

Van deze modellen is voorts een bezwaar, waarop bijv. Kornai 2) heeft gewezen, dat zij bepaalde omslagpunten, bijv. in marktprocessen, voorstellen als evenwichtspunten die de normale en karakteristieke toestand van het stelsel typeren en dat zij bovendien suggereren dat er een unieke situatie van algemeen evenwicht denkbaar is waarin niet alleen al die evenwichten simultaan worden verwezenlijkt, maar bovendien een maatschappelijk optimum zou ontstaan. De werkelijkheid, waarin omslagpunten tussen vragen aanbodoverschot per markt en per deelmarkt voor elk goed en elke dienst op verschillende tijdstippen en in verschillende richtingen gepasseerd plegen te worden, staat ver verwijderd van deze voorstelling van zaken. Om een zekere stabiliteit in economische processen en hun onderlinge samenhang te kunnen verklaren, is trouwens geen evenwichtstheorie nodig, maar veel eerder kennis van de randvoorwaarden die de uitkomstenruimten van die processen begrenzen en van oorzaken binnen die ruimten die leiden tot sterke autocorrelatie van de uitkomsten op opeenvolgende tijdstippen.

Stabilisatoren

Gebrek aan informatie en onzekerheid zijn bijvoorbeeld met meer reden te beschouwen als stabilisatoren van economische processen dan hun tegenhangers „perfect transparency” en „perfect foresight” uit de gangbare theorie. Naarmate een situatie doorzichtiger en zekerder is, zullen beslissers eenvormiger en eenzijdiger hun beslissingen nemen en dat werkt eerder destabiliserend dan andersom. Als op het dek van een schip de passagiers ongecoördineerd, ieder met zijn eigen gedachten, lopen rond te kijken is er niets aan de hand, maar rennen ze allemaal tegelijk naar één kant omdat daar iets te zien is dan kan de boot omslaan. In wezen is het niet anders in de maatschappij: zolang economische beslissingen op basis van onvolledige kennis en onzekerheid omtrent de toekomst ongecoördineerd worden genomen, heffen de effecten van die beslissingen elkaar voor een groot deel op en doorkruist men elkaars plannen zo veelvuldig dat het resultaat van dit alles een zekere stabiliteit van het totale economische proces is. Krijgen de beslissers allemaal meer informatie en meer eenvormig zicht op wat de naaste toekomst brengen zal dan zullen hun beslissingen eenzijdiger worden, zodat de gevolgen ervan elkaar niet langer neutraliseren, waardoor de stabiliteit van

macro-processen wordt aangetast. Kan men al argumenteren dat bij volmaakte doorzichtigheid van de markt en volgestrekte kennis van de toekomst in theorie een evenwicht bestaanbaar is of zelfs zou moeten bestaan, zodra die omstandigheden wel in belangrijke mate, maar niet volledig aanwezig zijn, is een dergelijk evenwicht niet mogelijk en bestaat daarentegen alle kans op ernstige en frequente ontregeling van macro-processen door groepen beslissers, die door dat te doen privaateconomisch voordeel hopen te behalen of hun ideaal van een andere maatschappijvorm dichterbij menen te kunnen brengen. Waarschijnlijk leven wij nu al in een dergelijke wereld.

Als dat zo is, versterkt het de noodzaak onze preoccupatie met procesgericht denken te doorbreken en operationele theorieën te ontwikkelen omtrent de structurele, institutionele, conjuncturele en incidentele begrenzingen van de uitkomstenruimte van economische processen. Waar wij uit welvaartsoogpunt behoefte hebben aan stabiele processen van productie en inkomensvorming kan kennis van de randvoorwaarden een op die stabiliteit gericht beleid handen en voeten geven, terwijl daarmee tevens het operatiegebied van destabiliserende minderheidsgroepen kan worden ingeperkt. Bovendien kan het degenen die structuren willen veranderen dan gaandeweg duidelijker worden dat het frustreren van economische processen niet de meest efficiënte methode is om dat doel te bereiken.

Dezelfde problemen

Waar het denken in termen van processen meer en meer leidt tot het aanscherpen van tegenstellingen in belangen en inzichten, zal daarentegen het denken in termen van de begrenzingen en beperkingen van wat economisch mogelijk is al spoedig kunnen bijdragen tot het besef dat wij met elkaar voor dezelfde problemen zijn geplaatst en dat veranderingen ten gunste van de een niet noodzakelijk ten koste van de ander behoeven te gaan. Het overstappen op vormen van probleemoplossend gedrag met wat minder ingebouwde escalatie zal dan ook meer uitzicht bieden op het verwezenlijken van lange-termijndoelstellingen van het beleid, zonder ze steeds weer doorkruist te zien door ad-hocmaatregelen om dreigende rampen te bezweren en compromissen af te dwingen tussen elkaar nu bestrijdende en dan weer tegen derden coalities vormende belangengroepen, die elk, zij het in verschillende mate, de macht hebben economische processen te verstoren.

In het bovenstaande is de thans gangbare wetenschappelijke benadering van economische problemen en de daarop gebaseerde beleidsvorming in micro- en macrosfeer gesteld tegenover een mogelijke alternatieve benadering. Voor zover daarmee de suggestie is gewekt dat het hier om elkaar uitsluitende zienswijzen zou gaan is dat ten onrechte. Er is een wisselwerking tussen elk economisch proces en zijn maatschappelijke omgeving die alleen dan goed begrepen kan worden als men zowel die omgeving als het proces bestudeert. Het gaat bovendien vrijwel nooit om één scherp gedefinieerd proces binnen een raam van harde randvoorwaarden, dat wiskundig als een simplex beschreven zou kunnen worden, maar om een veelheid van interdependente processen, die over en weer randvoorwaarden voor elkaar zijn, en ook om meer efemere factoren, die noch in het gestyleerde model van randvoorwaarden, noch in dat van het proces zouden kunnen worden ingebouwd zonder ze geweld aan te doen, maar die toch van wezenlijk belang kunnen zijn voor de wijze waarop het systeem zich in de loop van de tijd ontwikkelt.

Modellen die de ruimte afbakenen waarbinnen de uitkomsten van economische processen moeten liggen zijn niet alleenzaligmakend, maar zullen vaak kunnen worden aangevuld met modellen van de processen zelf. Dat zijn dan echter niet de thans gangbare procesmodellen, waarbij is

2) Kornai, *Anti-Equilibrium*, Amsterdam, 1971, zie bijv. blz. 260.

getracht alle relevant geachte factoren daarbinnen te brengen: een meer met de werkelijkheid strokend beeld kan worden verkregen door een aantal factoren eerder in verband te brengen met de omgeving van het proces dan met het proces zelf.

Procesruimtemodellen

Men kan erover strijden of factoren die alleen onder bepaalde omstandigheden, bijvoorbeeld bij het overschrijden van een bepaalde drempelwaarde, medebepalend zijn voor de uitkomsten van een proces het meest doelmatig worden weergegeven als een met een dummy gecombineerde variabele in het procesmodel of als flexibele randvoorwaarde in het procesruimtemodel. Welke van beide mogelijkheden men kiest is behalve van de beschikbare wiskundige technieken vooral afhankelijk van het doel waarvoor de aan exercities met het model te ontlenen informatie moet dienen. Gaat het om globale bijsturing van processen door

middel van overheidsbeleid dan zijn de uitkomsten van procesruimtemodellen naar hun aard meer relevant als beleidsinformatie dan die van procesmodellen. Ook bij privaateconomische beleidsbeslissingen zal men binnen de ruimte van wat mogelijk is moeten blijven, maar daar zijn toch de waarschijnlijke uitkomsten van het proces als zodanig meer essentieel voor de planning.

Procesruimtemodellen hoeven niet altijd volledig te zijn. Als op korte of middellange termijn a priori vaststaat dat de beleidsproblemen zich toespitsen op een bepaald deel van de procesruimte dan hoeft in de niet relevante richtingen het model niet gesloten te worden omdat de desbetreffende randvoorwaarden (en in delen van de daardoor omsloten ruimte potentieel aanwezige factoren) in de beschouwde situatie niet relevant zijn.

Voor zover steller dezès bekend is bestaan er nog geen economische procesruimtemodellen, maar het is de hoogste tijd dat ze ontwikkeld worden.

A. J. Butter

10 de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling woningcorporaties (mnl./vrl.) vac. nr. 5-1340/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Centrale Directie van de Volkshuisvesting, Directie Woningbouw

De afdeling is belast met het rapporteren en adviseren omtrent plaats en functie van de woningcorporaties in het volkshuisvestingsbeleid (er zijn ca. 1000 woningcorporaties met een bezit van ruim een miljoen woningen); behandelen van vraagstukken op het terrein van toelating, organisatie, beleid en samenwerking van woningcorporaties; uitoefenen van het rijkstoezicht op de woningcorporaties krachtens de Woningwet.

Vereist: voltooide universitaire opleiding, b.v.k. doctoraal examen economie of Nederlands recht.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 5483,- per maand.
Promotiemogelijkheid aanwezig.

beleidsmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 6-3862/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. het Directoraat-Generaal van Scheepvaart, Directie Scheepvaartpolitiek,
Afdeling Politieke, Economische en Financiële Zaken

Taak: beleidswerkzaamheden van economisch-scheepvaartpolitieke aard; mee bepalen en redigeren van het overheidsbeleid op scheepvaartgebied o.a. in samenwerking met andere departementen. Voorbereiden van en deelnemen aan internationale vergaderingen, zowel bilateraal als multilateraal.

Vereist: doctoraal examen economie of politicologie met economische bijvakken; kennis van de Franse, Duitse en Engelse taal, m.n. redactionele ervaring en spreekvaardigheid in de Engelse taal. B.v.k. enige jaren ervaring in een overheidsfunctie.

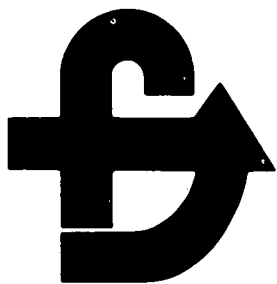
Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand.

Bovengenoemde salarisbedragen dienen te worden vermeerderd met een toeslag van 4,5% (voor meerderjarigen minimaal f 66,-).

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De salarissen zijn exclusief 7,8% vakantie-uitkering.

Inkomstenbelasting en evenredig nutsoffer

IR. W. J. KELLER
DRS. J. HARTOG*

Nu de inkomstenbelasting volop in de belangstelling staat, duikt telkens weer het begrip „draagkracht” op. De progressie van de inkomstenbelasting wordt gebaseerd op draagkrachtverschillen: sterke schouders kunnen zware lasten dragen. Het is echter verstandig om zich af te vragen wat hiermee wordt bedoeld. Een mogelijke interpretatie is dat iemand die tweemaal zoveel verdient als een ander, ook tweemaal zoveel belasting moet betalen. Dit impliceert echter nog geen progressief tarief: beiden betalen, in verhouding tot het inkomen, evenveel belasting. We zullen dus een stapje verder moeten: één mogelijkheid is de draagkracht niet aan het inkomen, maar aan het nut van het inkomen te relateren. Het draagkrachtbeginsel zou nu zo uitgelegd kunnen worden, dat iemand met een tweemaal zo groot nut als een ander, ook een tweemaal zo groot nutsoffer aan belasting moet betalen. Dit principe, bekend als het z.g. „evenredige nutsoffer”, is bijna zo oud als de hele fiscale wetgeving. In dit artikel zullen we de relatie tussen de progressie van de inkomstenbelastingtarieven en de theorie van het evenredig nutsoffer nader onderzoeken. Met behulp van deze theorie zullen we tevens proberen de IB-tarieven 1967-1976 te verklaren.

1. Enkele begrippen

Draagkrachtverschillen kunnen voortkomen uit verschillen in inkomen en verschillen in omstandigheden, zoals bijv. invaliditeit. We zullen ons hier voornamelijk bezighouden met draagkrachtverschillen ten gevolge van inkomensverschillen. Zoals we in de inleiding reeds voorstelden, zullen we draagkracht relateren aan *nut*. We nemen aan dat er een minimum inkomen bestaat, waaraan we op zich geen nut ontleen. Het nut, en dus de draagkracht, van een gegeven inkomen wordt nu bepaald door het inkomensbestanddeel boven dat minimum inkomen; is het inkomen gelijk aan het minimum inkomen dan veronderstellen we het nut gelijk aan nul.

Het minimum inkomen kan variëren afhankelijk van de omstandigheden; zo kan bijv. invaliditeit aanleiding geven tot een hoger minimum inkomen. Tot slot nemen we aan dat hoe groter het inkomensbestanddeel boven het minimum, hoe groter het nut.

Ook de fiscus maakt verschil tussen draagkracht naar inkomen en draagkracht naar overige omstandigheden. De draagkrachtverschillen ten gevolge van inkomen zijn bepalend voor het tarief boven de z.g. belastingvrije voet. In het vervolg zullen we aannemen dat het tarief gebaseerd is op het principe van het evenredige nutsoffer. Met de veronderstellingen over het verloop van het nut, zoals hierboven geschetst, volgt dan dat de belastingvrije voet overeen moet komen met de opvattingen van de fiscus over het minimum inkomen. De belastingvrije voet is dus gelijk aan het minimum inkomen vanwaar af we het nut beginnen te meten. In het vervolg zullen we het inkomensbestanddeel boven de voet het *dragend inkomen* noemen.

In tegenstelling tot de gebruikelijke terminologie, definiëren we het *gemiddelde belastingtarief* t.o.v. het dragend inkomen, dus als de ratio van belastingbedrag en dragend inkomen (gewoonlijk wordt het gemiddelde tarief gerelateerd aan het totale inkomen; we wijken hier met opzet vanaf). Nu spreken we af dat we een tarief *progressief* noemen als het hierboven gedefinieerde gemiddelde tarief (t.o.v. het dragend inkomen) toeneemt met het inkomen. Door de definitie van het gemiddelde tarief te relateren aan het dra-

gend inkomen, vermijden we dat bijv. een tarief met een constant percentage boven de voet als een progressief tarief wordt betiteld. Zo'n niet-progressief tarief, met een constant percentage boven de voet, zullen we in het vervolg een lineair tarief noemen.

2. Het evenredig nutsoffer

We komen nog even terug op de betekenis en de implicaties van het evenredig nutsoffer. We hebben het draagkrachtbeginsel zo uitgelegd dat gold: hoe hoger het nut, hoe groter het nutsoffer; door het nutsoffer als een fractie van het bruto nut te specificeren (het evenredig nutsoffer) voldeden we op een bepaalde manier aan het draagkrachtbeginsel. Let wel, door deze vorm van belasting lieten we de relatieve nutsverdeling over individuen intact, ondanks het feit dat de relatieve inkomensverdeling door de bijbehorende belasting mogelijk wel veranderde. Hoe het belastingtarief, behorende bij het principe van het evenredig nutsoffer, eruit gaat zien, voor een gegeven opvatting over het verloop van het nut, is in de geschiedenis vaak onderwerp van discussie geweest. Velen meenden, dat het principe van het evenredig nutsoffer een progressief belastingtarief impliceerde, als we van de gebruikelijke veronderstelling van afnemend grensnut uitgingen.

Het was de grote verdienste van Cohen Stuart dat hij aantoonde dat *afnemend grensnut geenszins een voldoende voorwaarde voor progressieve tarieven inhield*, uitgaande van het evenredige nutsoffer 1). Niet iedereen was overtuigd

* De auteurs, medewerkers bij resp. het Fiscaal-Economisch Instituut en het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam zijn de heer Van der Heeden (FEI) dankbaar voor het opwekken van onze interesse in dit onderwerp en de heren Baltus (Ministerie van Financiën) en Wijle (FEI) voor hun hulp bij het verzamelen van de data t.b.v. de schattingen. In het bijzonder zijn we dank verschuldigd aan de heer A. ten Cate voor de ijver en de inzet waarmee hij het programma t.b.v. de schattingen heeft gemaakt.

1) A. J. Cohen Stuart, *Bijdrage tot de theorie der progressieve inkomstenbelasting*. Martinus Nijhoff, 1889.

door Stuarts complexe redeneringen (zijn proefschrift van 1889 was één van de eerste pogingen wiskundige technieken ten dienste van de economische wetenschap te stellen). Zo werd gesteld dat, alhoewel de conditie van afnemend grensnut in het algemeen niet voldoende was, toch voor „aannemelijke” mate van daling van het grensnut een progressief tarief moest volgen. De juistheid van deze en andere beweringen hangt af van de overige veronderstellingen over de nutsfunctie. Met behulp van (vrij eenvoudige) wiskundige exercities kunnen we de verschillende uitspraken op consistentie onderzoeken. We zullen de lezer de formules besparen en onze aandacht nu richten op de resultaten.

3. Conditie voor een progressief tarief

Het lijkt verstandig om, voordat we enkele resultaten geven, eerst nog even de belangrijkste veronderstellingen te geven. Ten eerste gaan we ervan uit dat de fiscus belast op basis van het evenredig nutsoffer, ten tweede dat we het nut meten vanaf de belastingvrije voet en ten derde dat het nut toeneemt met het dragend inkomen (het inkomensbestanddeel boven de voet). Ten slotte herinneren we de lezer eraan dat wij van een progressief tarief spreken als het gemiddeld belastingtarief (t.o.v. het dragend inkomen) toeneemt met het inkomen. Nu zijn de volgende resultaten eenvoudig te bewijzen.

1. Afnemend grensnut is niet alleen geen voldoende, doch zelfs geen noodzakelijke voorwaarde voor een progressief tarief. Met andere woorden, niet iedere vorm van afnemend grensnut behoeft een progressief tarief te impliceren, terwijl progressieve tarieven niet uitgesloten zijn als het grensnut niet daalt.
2. Een voldoende én noodzakelijke voorwaarde voor een progressief tarief is dat de inkomenselasticiteit (m.b.t. het dragend inkomen) van het nut afneemt met het inkomen; deze inkomenselasticiteit van het nut (de relatieve nutsverandering bij kleine, relatieve wijzigingen van het dragend inkomen) zullen we in het vervolg voor de eenvoud aanduiden met de term „het relatieve grensnut”. Het is dus niet het grensnut, doch het relatieve grensnut dat met het inkomen moet afnemen om een progressief tarief te impliceren, gegeven de veronderstelling van het evenredig nutsoffer.

Ter verduidelijking van de begrippen grensnut en relatief grensnut geven we twee rekenvoorbeelden. Iemand die bij een inkomensstijging van één gulden, een nutstijging van (zeg) 5 nutseenheden ervaart, heeft een grensnut van 5; iemand die bij een stijging van 1% van zijn dragend inkomen, een relatieve nutstijging van (zeg) 5% ervaart, heeft een relatief grensnut van 5.

Uit het bovenstaande concluderen we dat de absolute hoogte en de absolute verandering van het nut naar inkomen niet bepalend is voor het wel of niet progressief zijn van de tarieven, doch dat slechts de relatieve nutsveranderingen doorslaggevend zijn. Dit is een direct gevolg van het werken met een evenredig nutsoffer: het belaste deel van het nut drukken we hierbij uit in een proportie van het totale (bruto) nut. Het principe van het evenredig nutsoffer impliceert dat we het nut meten als een soort lengtemaat, dus met een expliciet nulpunt; in tegenstelling tot de traditionele, ordinale nutsopvattingen zijn onze resultaten alleen invariant bij proportionele transformaties van het nut, transformaties dus die het nulpunt ongewijzigd laten.

4. Een nadere specificatie

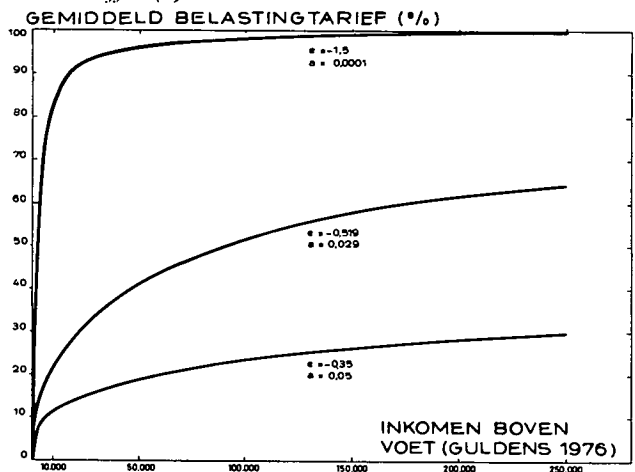
Hierboven hebben we enkele voorwaarden gegeven voor het wel of niet progressief zijn van de inkomstenbelastingtarieven, waarbij we ons baseerden op het principe van het evenredig nutsoffer. Als conclusie vonden we dat het rela-

tieve grensnut met het inkomen moest afnemen (dalend relatief grensnut) om een progressief tarief te impliceren. Een interessante vraag is dan natuurlijk hoe zo'n tarief onder die conditie er precies uitziet. Het antwoord is onbekend; de precieze vorm van de nutsfunctie is doorslaggevend voor de mate van progressie. Toch kunnen we voor bepaalde gevallen wél de tarieven berekenen. Zo lijkt het aannemelijk dat als het wél of niet dalen van het relatieve grensnut bepalend is voor wél of geen progressie, dat de mate van daling van het relatieve grensnut bepalend is voor de mate van progressie. Het ligt dan voor de hand om die nutsfuncties te bekijken, waarbij de mate van daling van het relatieve grensnut een vaste, constante parameter is. Wij hebben onze aandacht gericht op nutsfuncties met een constante inkomenselasticiteit (m.b.t. het dragend inkomen) van het relatieve grensnut. Een negatieve elasticiteit impliceert een dalend verloop van het relatieve grensnut; zo zal bijv. bij een elasticiteit van -1 bij iedere verdubbeling van het dragend inkomen het relatieve grensnut gehalveerd zijn.

Gegeven de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut én het nutsoffer uitgedrukt als fractie van het bruto nut, kunnen we het overeenkomstige belastingtarief uitrekenen. Het is zelfs mogelijk het belastingtarief expliciet in een wiskundige formule uit te drukken, met de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut en het nutsoffer als parameters. Zoals te verwachten was, blijkt voor alle negatieve waarden van de elasticiteit het tarief progressief te zijn. Als de elasticiteit naar nul nadert, wordt het tarief hoe langer hoe meer lineair; als het relatieve grensnut constant is (elasticiteit nul) volgt een lineair tarief, met een marginaal percentage boven de voet afhankelijk van het nutsoffer.

Voor zeer grote, negatieve waarde van de elasticiteit wordt het tarief hoe langer hoe progressiever: in de limiet springt het belastingpercentage boven de voet direct naar één, zodat het gehele dragende inkomen wegbelast wordt. Verder blijkt dat voor negatieve waarde van de elasticiteit, het gemiddeld tarief bij nul begint (bij de voet) en doorloopt tot 100% (bij zeer grote inkomens); hetzelfde geldt voor het marginale tarief. In figuur 1 geven we enkele voorbeelden.

Figuur 1. Gemiddeld belastingtarief t.o.v. inkomen boven de voet: theoretische tarieven voor verschillende waarden van de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut (e) en het nutsoffer (a)

5. De nutsfunctie

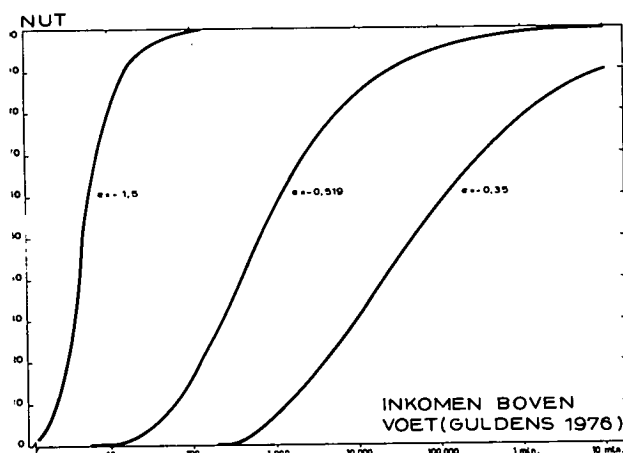
Onder de veronderstelling dat de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut constant is, kunnen we ook de mogelijke vormen van de nutsfunctie berekenen. Hier stuiten we echter op een probleem: terwijl een bepaalde nutsfunctie wel een bepaalde tarief impliceert (bij een gegeven nutsof-

fer), impliceert een bepaald tarief niet noodzakelijk één bepaalde nutsfunctie. Ten eerste omdat de tarieven niet veranderen als we de nutsfunctie met een bepaalde factor vermenigvuldigen (invariantie onder proportionele transformaties) en ten tweede omdat bepaalde horizontale transformaties van de nutscurve (m.b.t. het inkomen), gecombineerd met wijzigingen in het nutsoffer eveneens tot dezelfde tarieven aanleiding geven. Zonder verlies van algemeenheid normaliseren we de nutsfunctie daarom als volgt:

1. het maximale nut (bij een oneindig groot inkomen) stellen we op 100;
2. het nut van een bepaald dragend inkomen voor een bepaalde waarde van de elasticiteit stellen we op 95.

De gedaantes van de nutsfuncties, behorende bij bepaalde waarden van de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut zijn getoond in figuur 2. Zij corresponderen met de belastingtarieven uit figuur 1, voor het gegeven nutsoffer. Voor het inkomen waarbij het verzadigingsniveau bijna is bereikt (nut 95) kozen we f. 100.000 (boven de voet), bij een elasticiteit van $-0,519$; de reden hiervoor zal in de volgende paragraaf duidelijk worden. Omdat de nutsfunctie, voor de gegeven waarden, een nogal steil verloop heeft, is voor een logaritmische inkomenschaal gekozen.

Figuur 2. Nutsfunctie bij verschillende waarden van de inkomenselasticiteit van het grensnut e

We zien dat de nutsfuncties een S-vormig traject beschrijven van nul naar honderd; de „omslag” verloopt des te sneller naarmate de elasticiteit een grotere absolute waarde heeft. Dezelfde karakteristieke vorm van de nutsfunctie kan men vinden in de studies van Van Praag c.s. 2); de hier gepresenteerde nutsfunctie is echter niet symmetrisch t.o.v. een bepaald inkomen.

6. Een vergelijking met de huidige tarieven

Bezien we de tarieven zoals getekend in figuur 1 dan rijst direct de vraag in hoeverre de huidige inkomstenbelastingtarieven gelijken op de theoretisch mogelijke 3). Het zal blijken dat we, door met het nutsoffer en de inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut te schuiven, de werkelijke tarieven zeer dicht kunnen benaderen met de theoretische tarieven. Dit betekent dat we de gecombineerde hypothese dat

1. de fiscus belast op basis van het principe van het evenredig nutsoffer;
 2. de fiscus daarbij een nutsfunctie voor ogen heeft met een constante (negatieve) inkomenselasticiteit van het relatieve grensnut,
- moelijk kunnen verwerpen. Als we deze twee veronderstellingen dan ook als correct beschouwen, kunnen we ons afvragen welke parameterwaarden (voor het nutsoffer en de inkomenselasticiteit) de fiscus voor ogen had bij het opstel-

len van de tarieven. Een schatting van deze waarden kunnen we verkrijgen door zó met de parameters te schuiven, dat het werkelijke en theoretische tarief elkaar zo dicht mogelijk benaderen.

Voor het bepalen van de mate van overeenstemming tussen beide is gekozen voor het z.g. kleinste-kwadraatencriterium: het kwadraat van het verschil tussen de theoretische en werkelijke gemiddelde belastingtarieven is voor een groot aantal punten gesommeerd en vergeleken voor verschillende waarden van het nutsoffer en de inkomenselasticiteit. De aldus gevonden schattingen, voor de jaren 1948 en 1967 t/m 1976 zijn gegeven in tabel 1. De overige regels die we bij de schattingsprocedure gehanteerd hebben, zijn:

1. alle inkomens zijn gedeeld met behulp van de prijsindex voor de gezinsconsumptie (basis 1964 = 100) voor de maand januari van ieder jaar;
2. gehanteerd zijn de officiële IB-tarieven (excl. eventuele wiebeltax) welke herleid zijn tot de hierboven gedefinieerde gemiddelde tarieven t.o.v. het inkomen boven de voet 4); voor zover de tarieven boven de voet verschillen, is gekozen voor het tarief gehuwd met twee kinderen;
3. de aanpassing is bepaald op basis van 101 equidistante punten op het interval f. 0 - f. 250.000 (dragend inkomen, gulden januari 1976).

Tabel 1. Schattingsresultaten

Jaar	Belastingvrije voet a) (gulden 1976)	Inkomens-elasticiteit van het relatieve grensnut	Nutsoffer (%)	R ²
1948	5.781	-.577	0.81	1.000
1967	9.124	-.619	0.54	.989
1968	8.769	-.621	0.54	.989
1969	9.945	-.553	1.26	.984
1970	10.328	-.551	1.26	.984
1971	10.047	-.552	1.26	.984
1972	9.675	-.554	1.26	.984
1973	10.054	-.466	3.81	.935
1974	9.760	-.461	4.22	.940
1975	9.784	-.515	2.30	.966
1976	9.759	-.519	2.21	.968

a) Gehuwd, twee kinderen.

Let wel, de vergelijking is gemaakt op basis van het gemiddelde belastingtarief m.b.t. het dragend inkomen (inkomen boven de voet); eventuele wijzigingen van de voet alleen hebben dus geen invloed op onze resultaten. Daarom is in tabel 1 ter informatie ook de gehanteerde voet (in gulden van 1976) vermeld. Kolom 5 van tabel 1 geeft de z.g. multiële-correlatie-coëfficiënt, aangeduid met R²; hoe dichter de waarde hiervan bij één ligt, hoe beter de aanpassing.

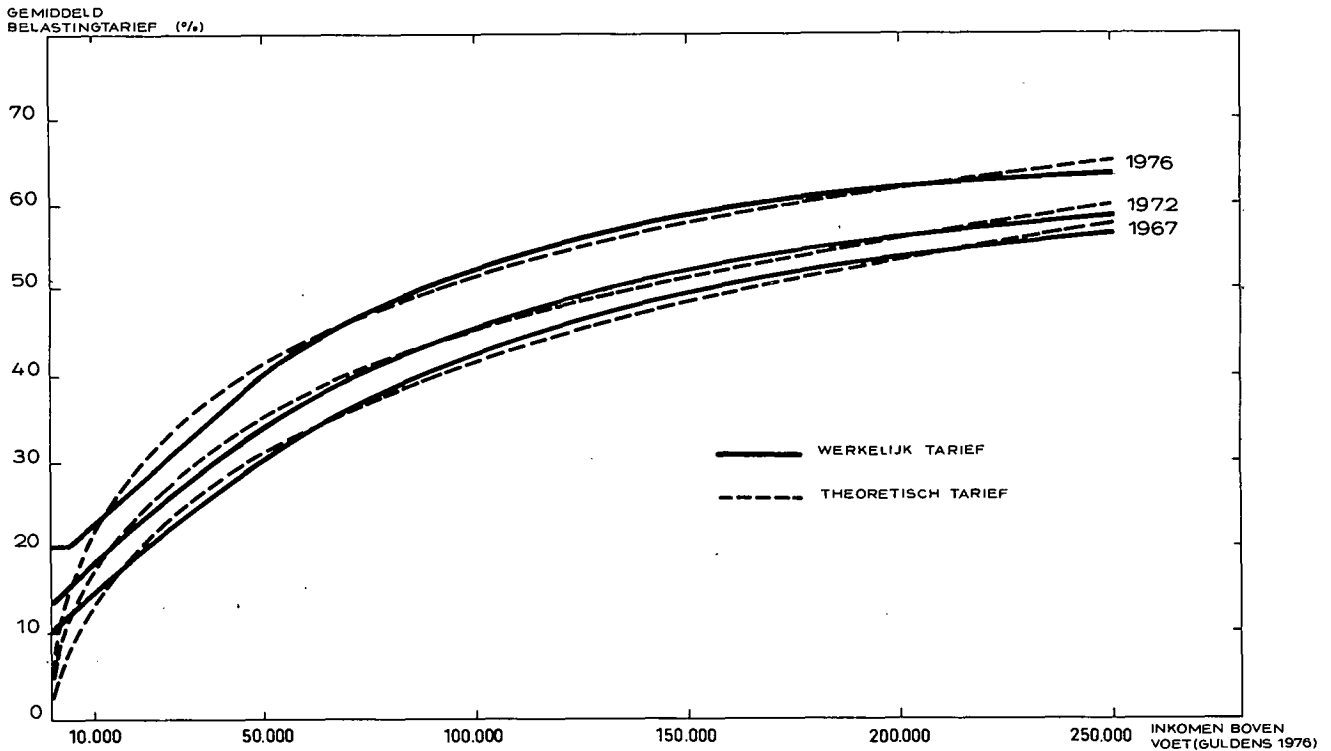
Om een indruk te krijgen van de mate van overeenstemming van het theoretische, aangepaste tarief en het werkelijke tarief, zijn in figuur 3 de werkelijke gemiddelde belastingtarieven alsmede de bijbehorende theoretische tarieven gegeven voor de jaren 1967, 1972 en 1976. Het werkelijke tarief van 1948 ligt zo dicht bij het tarief van 1967 dat we hebben volstaan met de weergave van het tarief van 1967 en het bijbehorende theoretische tarief. Afgezien van veranderingen in de belastingvrije voet, zien we dus dat de werkelijke gemiddelde tarieven (m.b.t. het dragend inkomen, gulden 1976) van 1948 en 1967 bijna niet verschillen, terwijl vanaf 1967 tot 1976 de tarieven behoorlijk zijn gestegen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat we dezelfde reële (dragende) inkomens vergelijken; hadden we rekening gehouden met de reële groei en dus relatieve inkomensposities

2) B.M.S. van Praag en A. Kapteyn, Further evidence on the individual welfare function of income: an empirical investigation in the Netherlands, *European Economic Review*, 4, 1973, blz. 33-62.

3) Zie hiervoor ook: K. van der Heeden, *Tarief van de inkomstenbelasting*, Geschrift FEI no. 5; Kluwer-Samsom, 1974.

4) Voor het tarief voor 1948 is, in verband met de toenemende automatisering van het tegenwoordige onderzoek, het oorspronkelijke wetsvoorstel gehanteerd. Het werkelijke tarief wijkt hier minimaal van af.

Figuur 3. Gemiddeld belastingtarief t.o.v. inkomen boven de voet: werkelijk en theoretisch tarief

vergeleken (bijv. de modale werknemer) dan hadden we een nog aanzienlijker drukverzwaring geconstateerd. Merk op dat, in tegenstelling tot het tarief, de voet van 1948 wél afwijkt van die van 1967. Daarna blijft de voet redelijk constant. In het vervolg zullen we 1948 verder buiten beschouwing laten.

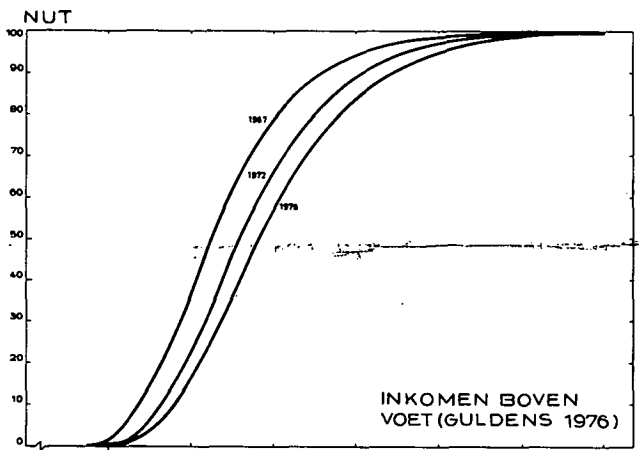
Wat betreft de mate van aanpassing blijkt uit figuur 3 dat voor alle 3 getoonde jaren de „fit” zeer behoorlijk is. Alleen voor de inkomens vlak boven de voet is de aanpassing matig; dit was te voorzien omdat de theoretische gemiddelde en marginale tarieven op nul beginnen (bij de voet) in tegenstelling tot de werkelijke tarieven.

Voordat we de parameter-schattingen zoals gegeven in tabel 1, gaan bespreken, zullen we eerst, om verwarring met plussen en minnen te voorkomen, afspreken dat we in het vervolg zullen spreken over „de elasticiteit” wanneer we de absolute waarde van de inkomenselasticiteit van het grensnut bedoelen. Een hoge waarde van de elasticiteit geeft dus aan dat het relatieve grensnut snel daalt. Keren we nu terug naar de tabel, dan zien we voor het tijdvak 1967-1976 drie opeenvolgende groepen van jaren, onderscheiden door verschillende waarden van het nutsoffer. Opgemerkt zij dat geen waarde kan worden gehecht aan het absolute niveau van het nutsoffer, omdat deze afhankelijk is van de gekozen normalisatie van de nutsfunctie. De eerste groep, 1967-1968, onderscheidt zich door een laag nutsoffer en een hoge elasticiteit, de tweede groep, 1969-1972, neemt een middenpositie in, terwijl de derde groep, 1973-1976 een hoog nutsoffer paart aan een gemiddeld lage waarde van de elasticiteit. Bijna dezelfde blokvorming vinden we in de tariefgeschiedenis. Het tarief van 1967 en 1968 was hetzelfde, zonder inflatiecorrectie, het tarief van 1970 tot en met 1972 was hetzelfde met (gehele of gedeeltelijke) inflatiecorrectie, terwijl het tarief van 1973 en later het z.g. schijventarief met (gehele of gedeeltelijke) inflatiecorrectie was. Alleen het tarief van 1969 past niet in deze segmentering: het was een gewijzigd 1967-tarief, dat gezien de parameter-schattingen opvallend goed aansluit bij het blok 1970-1972.

De algemene tendens van 1967 tot en met 1976 is dat de elasticiteit omlaag ging, terwijl het nutsoffer omhoog ging. Binnen onze theorie van het evenredig nutsoffer betekent dit dat de progressie omlaag ging (het tarief ging meer hori-

zontaal lopen), maar dat de druk omhoog ging. De belangrijkste reden voor de verlaging van de progressie vormde de verhoging van het gemiddelde tarief voor de inkomens vlak boven de voet. Zo blijkt uit gedetailleerde berekeningen dat het belastingpercentage over de eerste f. 100 boven de voet (guldens 1976), opliep van 10,3% in 1967 en 1968, via 13,5% in de jaren 1969 tot en met 1972 naar 25% in 1973 en 1974, om de laatste twee jaar iets terug te lopen naar 20%. Dit patroon van progressievermindering door drukverzwaring bij de lage (dragende) inkomens vinden we exact terug in de waarde van de elasticiteit. Daartegenover staat dat het nutsoffer met de jaren gestegen is van 0,5% in 1967 tot 4% in 1974. Na 1974 nam het nutsoffer iets af, maar werd de progressie (zie de elasticiteit) iets groter. Zoals we eerder zagen, resulteerde een en ander in tarieven die sinds 1967 voortdurend boven elkaar kwamen te liggen.

Figuur 4. Nutsfuncties voor de jaren 1967, 1972 en 1976

In figuur 4 zijn de nutscurven getekend behorende bij de tarieven in figuur 3, dus voor 1967, 1972 en 1976. We hebben de nutsfunctie zo genormaliseerd dat de nutsfunctie van 1976 bij een dragend inkomen van f. 100.000 een nut van 95% aanwijst; dit omdat f. 100.000 voor velen een aardig verzadigingspunt zal representeren. Gegeven deze normali-

De „Europa” - kruis of munt?

PROF. DR. P. KORTEWEG

In ESB van 26 november jl. bekritiseerde Prof. Dr. C. J. Rijnvos een recent voorstel van negen Europese economen, waaronder schrijver dezes, tot het invoeren in de landen van de Europese Gemeenschap (EG) van een gemeenschappelijke en waardevaste Europese munt, de „Europa” (€ 1). De kritiek van Rijnvos, die er kort gezegd op neer komt dat introductie van de „Europa” technisch onuitvoerbaar is en economisch-politiek een slechte dienst aan de monetaire integratie, berust eensdeels op misverstanden en is andersdeels niet ter zake. In hetgeen volgt zal zijn kritiek worden geanalyseerd en weerlegd. Voorafgaand daaraan zal evenwel het onderwerp van kritiek, de „Europa”, nogmaals kort worden uiteengezet.

De „Europa”

De bedoeling van de negen Europese economen was een bijdrage te leveren tot de monetaire eenwording van de EG en tot de bevordering van de welvaart en de bestrijding van de inflatie in de EG. Beslissend kenmerk van een volledige monetaire unie is dat de nationale munten zijn vervangen door een gemeenschappelijke munt en dat de nationale monetaire autonomie is overgedragen aan de Europese monetaire autoriteit die verantwoordelijk is voor de voorziening en waardevastheid van het gemeenschappelijke Europese ruilmiddel. De voordelen van een gemeenschappelijke boven vele nationale munten binnen de EG liggen voor de hand. Omwisselingen van en wisselkoersen tussen de nationale munten behoren tot het verleden. Koersrisico's en de veelheid van transacties die inherent zijn aan het bestaan van nationale munten (zoals speculatie, hedging, arbitrage, cashmanagement van vreemde valuta e.d.) komen niet meer voor. Dagen termijnmarkten voor vreemde valuta behoeven niet meer georganiseerd te worden. De produktiefactoren die uit het verdwijnen van deze toepassingen vrijkomen kunnen sociaal-economisch

gezien met hoger rendement worden ingezet in het Europese productieproces.

De weg naar een gemeenschappelijke munt en een monetaire unie loopt volgens het door de EG in maart 1971 aangenomen Werner-rapport via het instellen van *volkomen vaste wisselkoersen* tussen de nationale valuta's onderling. Het slangarrangement van maart 1972 is hiervan een voorbode. Op de wat langere termijn is een voorwaarde voor volstrekt vaste wisselkoersen dat de inflatievoeten in de landen van de EG niet uiteenlopen. Om dat te bereiken is coördinatie nodig van de in de lidstaten gevoerde monetaire en fiscale politiek. De wijze waarop in de EG traditioneel politiek gecoördineerd wordt, is centralistisch van opzet en geschiedt via het opzetten van nieuwe bureaucratistische structuren en Europese ambtenarenapparaten (zie landbouwpolitiek). Daarmee raken de produktiefactoren die vrijkomen uit het verdwijnen van het ruil- en informatieproces, de valutamarkten betreffende, gebonden in het Europese bureaucratistische proces in plaats van in het Europese productieproces. Bovendien impliceert het op elkaar afstemmen van de nationale inflatievoeten via centrale coördinatie van de fiscale en monetaire politiek van de

lidstaten nog niet dat de inflatie in de EG tot het verleden zal behoren. De voortdurende, politieke druk op de regeringen van nationaal en Europees niveau tot uitgavenverhoging zonder expliciete belastingverhoging noopt tot een impliciete belasting, de inflatie. In ruil voor coördinatie van de inflatievoeten in de EG door het op elkaar afstemmen van de nationale fiscale en monetaire politiek krijgt men hooguit vaste wisselkoersen. Voor het verkrijgen van waardevast geld is daarenboven op zijn minst nodig dat de geldvoorziening (de centrale banken) geheel onafhankelijk is van de voorziening in collectieve behoeften (de regeringen).

De negen Europese economen hebben nu voorgesteld om, met het oog op de monetaire eenwording en de beëindiging van de inflatie in Europa, een gemeenschappelijke Europese munt te creëren, de „Europa”. In de overgangsfase naar een volledige monetaire unie zal deze „Europa” circuleren naast de nationale valuta's. Daarenboven zal de „Europa” waardevast zijn; d.w.z., de houders van „Europa”-kassen krijgen bij inwisseling van hun kassen in nationale valuta de gewogen gemiddelde waardedaling van deze valuta vanwege inflatie in de EG vergoed. Deze vergoeding dient gegarandeerd en betaald te worden door de nationale monetaire autoriteiten die ook voor het in omloop brengen van het €-geld verantwoordelijk zijn. De introductie van de parallelle waardevaste gemeenschappelijke munt vindt plaats via het gedecentraliseerde beslissingsmechanisme van de markt, door het publiek de gelegenheid te bieden wanneer het dat wenst zijn nationale geldkassen om te zetten in waardevaste „Europa's”. Extra bureaucratieën zijn dan niet nodig. De houders van geld bepalen het succes van de „Europa”. Naarmate de koopkracht van de nationale munten door de nationale monetaire autoriteiten slechter „gemanaged” wordt, naar die mate zal het publiek de nationale munten vlugger in inflatievaste „Europa's” omzetten. Des te korter zal ook de overgangperiode naar een volledige monetaire unie duren. De enige voorwaarde voor dit resultaat is de bereidheid van de na-

1) Zie: Alle saints' day manifesto for European Monetary Union, *The Economist*, 1 november, 1975.

satie kunnen we de nutsfuncties van de andere jaren met die van 1976 vergelijken. Het blijkt dat, in tegenstelling tot wat men zou verwachten, de nutscurve in de loop der jaren niet steiler (hoge elasticiteit), maar juist vlakker is gaan lopen. Het verzadigingsinkomen met nut 95 liep van f. 12.000 in 1967 op naar f. 43.000 in 1972 en f. 100.000 in 1976 (alles in guldens van 1976).

De conclusie ligt voor de hand: in de ogen van de fiscus is in de loop der jaren het relatieve grensnut van hoge inkomens groter geworden met als gevolg een vermindering van de progressie; tegelijkertijd is het nutsoffer over de laat-

ste 10 jaar pakweg verzevoudigd, leidende tot een algemene drukverhoging voor alle inkomens.

Wouter J. Keller
Joop Hartog

(De rubriek *Fisconomie* wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam).

tionale monetaire autoriteiten om in de overgangsfase de parallelle „Europa” uit te geven en in koopkracht te garanderen. De omwisseling van nationale valuta's in „Europa's” zal op zich de totale hoeveelheid ruilmiddel in de EG niet doen toenemen en kan daarmee op zich zelf niet inflatoir zijn.

Nadat de nationale munten goeddeels uit de omloop zijn en de gemeenschappelijke munt een feit is, dient de indexatie van de „Europa” aan de gewogen gemiddelde inflatievoet van de EG beëindigd te worden. Daarvoor is noodzakelijk dat aan de inflatie in de EG zelf een einde komt. Daartoe dient de voorziening van de EG met „Europa's” in handen gelegd te worden van een Europese Centrale Bank die volstrekt onafhankelijk is van de nationale regeringen en schatkisten, en die de circulatie van „Europa's” dient te laten toenemen in overeenstemming met de trendmatige stijging van de reële productie in de EG onder handhaving van flexibele wisselkoersen tussen de EG en de rest van de wereld. Aldus wordt in het voorstel van de negen economen de overgangsfase naar een Europese monetaire unie gekenmerkt door een parallelle koopkrachtvast Europese munt waarvan de hoeveelheid in circulatie vraagbepaald is. De uiteindelijke monetaire unie wordt gekenmerkt door een complete overdracht van nationale monetaire zelfstandigheid en door één gemeenschappelijke Europese munt waarvan de hoeveelheid in omloop aanbodbepaald is door een volstrekt onafhankelijke Europese Centrale Bank via een geldgroei-regel 2).

Levenskansen

Het eerste hoofdpunt van kritiek van Rijnvos op de door de negen voorgestelde parallelle waardeveste „Europa” is dat deze in de overgangsperiode moeilijk in circulatie te brengen of te houden zou zijn. In de eerste plaats zou het, volgens Rijnvos, voor het bankwezen niet aantrekkelijk zijn om E -deposito's te accepteren in ruil voor deposito's in nationale valuta's. Rijnvos is hier het slachtoffer geworden van het voorbeeld waarmee de negen economen in *The Economist* aan de hand van een aantal bankbalansen het in circulatie brengen van de „Europa” illustreerden. Daarbij werd voor de eenvoud verondersteld dat tegenover E -deposito's een 100%-reserveverplichting zou bestaan ter dekking van de E -verplichtingen van het bankwezen en dus van het ermee gemoeide koersrisico (de E is nl. een mandje met nationale valuta's) en inflatierisico (de E is nl. in koopkracht gegarandeerd).

Om aan een dergelijke volledige reserveverplichting te voldoen zouden banken — binnen Nederlandse verhoudingen — rentegevend schatkistpapier

moeten omzetten in een renteloos deposito bij de centrale bank. Vanzelfsprekend is dit onaantrekkelijk, waardoor het animo van bankierszijde voor E -deposito's gering tot nihil zal zijn. Rijnvos heeft echter het 100%-dekkingschema te letterlijk genomen. De groep van negen vertrouwde erop dat vakgenoten en specialisten wel zouden voorzien dat een fractionele kasreserveverplichting — vergelijkbaar met die tegenover bestaande deposito's in nationale valuta — van bijv. 10% evenzeer tot de mogelijkheden behoort, al compliceert het de explicatie van het in circulatie brengen van de „Europa”. In geval van een dergelijke fractionele dekking van E -deposito's met renteloze deposito's bij de centrale bank zou de dekking van de resterende 90% van de E -deposito's kunnen geschieden doordat het bankwezen rentegevend schatkistpapier luidend in nationale valuta's afstoot in ruil voor rentegevend schatkistpapier luidend in E . Daartoe is slechts nodig dat de nationale schatkisten met medewerking van de centrale banken een deel van hun uitstaande korte schuld omzetten (niet vergroten!) in E -eenheden. De lasten van de schatkisten worden daardoor niet verzwaard. Weliswaar moeten ze in deze opzet een groter deel van hun uitstaande schuld inflatievast maken, maar daar staat tegenover dat ze op hun in E luidende schuld nog slechts de reële en niet meer de nominale rente behoeven te vergoeden. En het verschil tussen beide rentes komt overeen met de inflatievoet 3).

In de tweede plaats zal volgens Rijnvos de „Europa” als ruilmiddel waarschijnlijk niet in omloop komen omdat „... elke E -prijs (curs. P.K.) steeds direct moeten worden aangepast aan de waardecorrectie ten opzichte van de nationale munten. Dat is een moeilijke en moeizame aangelegenheid. Daarom zal de nationale munt wel als ruilgeld blijven fungeren” (blz. 1138, l.k.). Hier lijkt sprake van een misverstand. Inderdaad, als de nationale munten wegens de inflatie in waarde dalen, moeten de prijskaartjes en prijslijsten behorende bij de goederen en diensten voortdurend worden bijgesteld en aangepast *mits* al die prijskaartjes en -lijsten luiden in nationale valuta. Dat is juist een van de productiefactoren absorberende en tot productieverlies aanleiding gevende gevolgen van inflatie. Zodra evenwel de prijskaartjes en -lijsten zouden zijn uitgedrukt in E zijn aanpassingen *als gevolg van inflatie* niet meer nodig. De E is immers inflatievast en van constante koopkracht; je kunt er in principe steeds hetzelfde goederenpakket mee kopen 4).

In de derde plaats meent Rijnvos dat de „Europa” niet in omloop zal komen vanwege de mogelijkheden tot speculatiewinsten ten tijde van de periodieke aanpassing van de gewichten van de nationale munten in de E aan de opgetre-

den inflatie en wisselkoerswijzigingen. Rijnvos licht dit toe aan de hand van een in het Manifest van de negen gegeven voorbeeld. In dat voorbeeld werd voor de duidelijkheid uitgegaan van een *halfjaarlijkse* correctie van de waarde van de „Europa” in termen van de nationale munten. Uit het voorbeeld kan berekend worden dat de guldenwaarde van de „Europa” van 10 maart tot 10 september 1975, de dag van de correctie, zou zijn gestegen met 7,6%, ten dele als gevolg van inflatie in de EG en ten dele als gevolg van een wisselkoersverslechtering van de Nederlandse gulden. Door nu, aldus Rijnvos, daags voor de waardecorrectie „Europa's” te kopen en deze daags na de aanpassing weer te verkopen zou men in twee dagen een bruto-rendement kunnen maken van 7,6% 5). Een verkoop van „Europa's” betekent het uit de omloop verdwijnen ervan.

Deze kritiek van Rijnvos is evenwel volstrekt onhoudbaar en wederom het resultaat van een te letterlijk nemen van het in het Manifest gegeven voorbeeld zonder daarbij de tekst van het Manifest in de beschouwing te betrekken. Het gegeven voorbeeld van een halfjaarlijkse waardecorrectie werd gegeven om de *techniek* van periodieke waarde-

2) In een monetaire unie zouden de huidige nationale centrale banken — à la het Amerikaanse Federal Reserve System — kunnen fungeren als de verspreiders van de door de Europese Centrale Bank bepaalde toename van de Europese gelddhoeveelheid.

3) Geïnteresseerden kunnen op verzoek een niet gepubliceerde appendix bij het in *The Economist* verschenen Manifest toegestuurd krijgen waarin o.a. een dergelijk als boven beschreven dekkingschema is uitgewerkt. Overigens zij er in dit verband op gewezen dat het bankwezen in een eenmaal lopend E -systeem voor de belegging van de resterende 90% van hun E -deposito's niet uitsluitend zullen zijn aangewezen op in E luidend overheidspapier. Ook de kredietverlening aan de particuliere sector kan in de vorm van E -kredieten plaatsvinden.

4) Prijsaanpassingen als gevolg van voortdurende algemene prijsstijgingen (inflatie), welke voortvloeiën uit het voortdurend schaarser worden van het nationale product ten opzichte van de nationale gelddhoeveelheid, dienen te worden onderscheiden van prijsaanpassingen als gevolg van zich wijzigende relatieve schaarsteverhoudingen tussen de individuele componenten van het nationale product of ook tussen de nationale producten van verschillende landen. Veranderende relatieve schaarsteverhoudingen veranderen *individuele* (of wel relatieve) prijzen. Aan het aanpassen van prijskaartjes en -lijsten daaraan valt natuurlijk niet te ontkomen, of ze nu in de nationale munt dan wel in de E -munt zijn uitgedrukt.

5) Doet men dit bij de volgende waarde-aanpassing weer — dus tweemaal per jaar — dan maakt men, volgens Rijnvos, 15,2% rendement in vier dagen. Dat is, alweer volgens Rijnvos, 1,368% op jaarbasis ($360/4 \times 15,2\%$). Afgezien nog van het feit dat men ervan moet uitgaan dat de guldenkoers blijft verslechteren in hetzelfde tempo is deze door Rijnvos geboden rendementsberekening op jaarbasis weliswaar *suggestief*, maar *ontoe-laatbaar* omdat men die 7,6% (c.q. 15,2%) niet continu, d.w.z. *elke twee* (c.q. vier) dagen, kan verdienen.

aanpassingen van de „Europa” vanwege inflatie en wisselkoersveranderingen zo sprekend mogelijk duidelijk te maken. De tekst van het Manifest laat er echter geen twijfel over bestaan dat dergelijke periodieke waardecorrecties in de praktijk frequenter zouden moeten plaatsvinden, namelijk telkens bij het publiceren van de relevante nationale prijsindices, dus eenmaal per maand. Daarenboven stelt het Manifest expliciet voor de aanpassing van de waarde van de „Europa” in nationale valuta's gelijkelijk te spreiden over de tijd tussen de periodieke waardecorrecties via het mechanisme van een „crawling peg”. In principe is daarbij een dagelijkse „crawl”, een dagelijkse aanpassing, mogelijk. In dat geval dient men juist zijn kassen in „Europa's” aan te *blijven* houden, wil men van de guldenwaardstijging van de „Europa” uit bovenstaand voorbeeld volledig mee profiteren.

Dit is ook zonder meer te begrijpen zonder op het „crawling-peg”-mechanisme terug te grijpen, door er voor het moment van uit te gaan dat de waarde van de „Europa” in nationale valuta's uitsluitend verandert (i.c. stijgt) door inflatie. Juist door zijn geldkassen aan te houden in „Europa's” in plaats van in de nationale valuta ontvangt men als opbrengst de alternatieve kosten van het aanhouden van de nationale geldsoorten, i.c. de gewogen gemiddelde inflatievoet in de EG. Het voortdurend omzetten van ƒ -kassen in nationale valuta's om te controleren of men deze opbrengst wel inderdaad heeft genoten, is een met kosten en moeite gepaard gaande oneconomische, onnodige en primitieve tussenstap 6). Rijnvos' verwachting dat de inflatievaste „Europa” niet in omloop zou komen, is onder de gemaakte veronderstellingen onhoudbaar. Het zou erop neer komen dat het publiek de „Europa” niet aanhoudt juist omdat hij zoveel beter rendeert dan de nationale valuta, nl. met de volle gewogen gemiddelde inflatievoet in de EG. Een dergelijk verband is evenwel strijdig met de economische theorie en empirie welke leert dat substitutie optreedt van lager naar hoger renderende vermogenstitels als tussen deze titels een rendementsverschil wordt gecreëerd of vergroot.

Resteert nog de vraag of de markt niet zal trachten op de door Rijnvos aangegeven manier de waardstijgingen van de „Europa” te verzilveren welke optreden in die valuta's waarvan de wisselkoers verslechtert 7). In geval van frequente en via een „crawling peg” plaatsvindende waarde-aanpassingen van de „Europa” zal omzetting van de ƒ -kassen in nationale valuta direct na de periodieke waardecorrectie zich alleen voordoen voor zover de houders van ƒ -kassen *verwachten* dat de wisselkoers van de nationale munt waarin ze willen omzetten in de periode tot de

volgende waardecorrectie zal verbeteren tegenover de overige valuta met *meer* dan het in de EG verwachte inflatiepercentage over diezelfde periode. Slechts in dat geval zou het aanhouden van ƒ -kassen ten opzichte van het aanhouden van dergelijke appreciërende nationale valuta een „opportunity cost” inhouden. Daartegenover staan dan diegenen die verwachten dat de winst op ƒ door toekomstige inflatie groter zal zijn dan het verlies op ƒ door wisselkoersverbeteringen en diegenen die behalve inflatie verdere wisselkoersverslechtingen van hun nationale valuta verwachten. Zij zullen hun ƒ -kassen blijven aanhouden. Speculeren over de uitkomst van dit krachtenspel is speculeren over speculanten. Noch Rijnvos, noch ondergetekende kunnen daar veel concreets aan bijdragen 8). Op dit punt verdient daarom de „Europa” het voordeel van de twijfel 9).

Integratiestimulans

Het tweede hoofdpunt van kritiek van Rijnvos is dat de voorgestelde „Europa” allesbehalve een dienst aan de Europese monetaire integratie zou blijken te zijn. Gedurende de overgangsfase naar monetaire eenheid fungeert de „Europa” namelijk als parallelle munt. Verschillen in inflatietempo tussen de EG-landen blijven mogelijk. Voor zover deze verschillen niet gecompenseerd worden door voortdurende flexibele wisselkoersaanpassingen, bijv. omdat de wisselkoersen gefixeerd worden (slangarrangement) of omdat er „dirty-floating” plaatsvindt, treden er tussen landen transferproblemen op 10). Zo steeg bijv. tussen 10 maart en 10 september 1975 het Nederlandse prijspeil in Rijnvos' voorbeeld met 4,2% terwijl de gewogen gemiddelde inflatie over alle landen van de EG ruim 6% bedroeg 11). Nederlanders zouden dus op aangehouden guldenkassen 4,2% verloren hebben, zijnde de Nederlandse inflatievoet. Door hun kassen in „Europa's” aan te houden zouden ze evenwel een inflatievoet van 6% vergoed hebben gekregen, zijnde de gemiddelde inflatievoet in de EG. De nationale schatkisten garanderen namelijk in de overgangsfase aan de houders van „Europa's” de *gemiddelde* inflatievoet van de EG, terwijl ze per uitgegeven „Europa” de *eigen* inflatievoet (koopkrachtdaling) moeten suppleren. Voor zover dus geen compenserende wisselkoersveranderingen optreden, zouden de schatkisten van de relatief snel inflerende landen de relatieve koopkrachtstijging betalen van de houders van „Europa's” in de relatief langzaam inflerende landen. Expliciete koopkrachttransfers als deze leiden in de opvatting van Rijnvos tot politieke fricties, irritatie, onaangenaamheden en eindeloze ergernis. En dat doet de monetaire eenwording geen goed. Het „Europa”-

systeem zal, ter voorkoming van dergelijke expliciete koopkrachttransfers tussen de nationale schatkisten, tenderen naar volledig zwevende wisselkoersen *zolang* de inflatieniveaus in de gemeenschap niet op één lijn staan. Dit betekent dat het huidige EG-slangarrangement uiteen zal vallen. En ook dat is geen bijdrage aan de monetaire eenwording.

Ik ben het geheel eens met de hier verwoorde kritiek van Rijnvos. Ze betreft echter niet de gevolgen van de „Europa”, maar de gevolgen van uiteenlopende nationale inflatieniveaus binnen de EG bij min of meer gefixeerde wisselkoersverhoudingen. En het erop na houden van verschillende inflatiepercentages *plus* vaste onderlinge wisselkoersen in de landen van de EG is onmogelijk. Dat leidt ook zonder de „Europa” tot koopkrachttransfers, zij het niet via de schatkisten, maar met name via de lopende rekening. Iedereen is het erover eens dat bij afwezigheid van de politieke wil tot monetaire eenwording bij de landen van de EG een Europese monetaire unie nooit tot stand zal komen. Daaraan doet een techniek als die van een parallelle „Europa” niets af of toe. Is die politieke wil er wel, dan zullen voortdurend de operationale implicaties ervan moeten worden duidelijk gemaakt. Monetaire eenwording is niet mogelijk zon-

6) Of men moet telkens voor de periode na iedere waardecorrectie *negatieve* inflatievoeten verwachten. Maar voor zulke langzamerhand ondenkbare omstandigheden is de „Europa” niet voorgesteld.

7) Zo zou bijv. de guldenwaarde van de ƒ tussen 10 maart en 10 september 1975 met 1,5% zijn gestegen uitsluitend en alleen vanwege een gewogen gemiddelde wisselkoersverslechting van de gulden tegenover de overige EG-valuta.

8) Hangt men voor kleine open economieën de z.g. „purchasing power parity theory” aan dan zal gelden, afgezien van tariefsveranderingen, handelsbelemmeringen e.d., dat $\hat{p} = \hat{e} + \hat{p}^*$, waarbij p het binnenlandse en p^* het buitenlandse prijspeil is en e de wisselkoers; dakjes geven procentuele mutaties aan. Landen die relatief t.o.v. het buitenland defleren ondergaan dan een wisselkoersverbetering (en vice versa) die gelijk is aan het verschil in inflatievoeten: $\hat{p}^* - \hat{p} = -\hat{e}$. Het is nu zeer de vraag of het *verschil* in inflatievoeten ooit groter zal zijn dan de betrokken inflatieniveaus. Vooral op dat wat langere termijn lijkt dat twijfelachtig daar e in het relevante geval van wisselkoersappreciatie eens tot nul moet naderen.

9) Wil men het zekere voor het onzekere nemen en voorkomen dat de bovenbesproken gelegenheid tot wisselkoersspeculatie de „Europa” mogelijkwerijs uit de omloop zal houden dan zou men op enigszins dirigistische wijze kunnen bepalen dat tot omzetting van nationale valuta in de „Europa” slechts de gelegenheid geboden wordt op de dag van de periodieke waardecorrectie van de „Europa” en wel nadat deze heeft plaatsgehad.

10) Met compenserende wisselkoersaanpassingen wordt voor elk land bedoeld op $\hat{e} = \hat{p} - \hat{p}^*$ (zie voetnoot 8).

11) Beoield is de procentuele stijging van de guldenwaarde van de „Europa” over deze periode, voor zover het gevolg van de opgetreden inflatie in de EG-landen.

der de nationale inflatievoeten op elkaar af te stemmen. Daarvoor is in ieder geval nodig coördinatie van de monetaire politiek van de lidstaten en, uiteindelijk, overdracht van nationale monetaire autonomie aan een Europese Centrale Bank. Uniforme nationale inflatievoeten zijn een uiting van ongewijzigde schaarsteverhoudingen tussen de nationale produkten onderling, en als zodanig een hoofdvoorwaarde voor echte onderlinge wisselkoersstabiliteit.

Van deze strategische inzichten behoeven Rijnvos en ondergetekende elkaar niet te overtuigen. De verschillen zijn uitsluitend tactisch van aard en betreffen het monetair-politieke en -institutionele kader dat in de overgangsfase naar de monetaire unie de meeste kans van slagen biedt voor het op één lijn brengen van de nationale inflatievoeten. Uitgangspunt daarbij is dat de politieke wil tot monetaire eenwording aanwezig is, maar dat er verschillen bestaan tussen de lidstaten wat betreft het tempo van de eenwording en het tempo van het eenmaken van inflatieniveaus. Rijnvos' opvatting is duidelijk. Het tactische kader van zijn keuze gedurende de overgangsfase naar monetaire eenheid is niet een parallelle munt, maar een stelsel van *vaste* wisselkoersen à la het slangarrangement. Volgens Rijnvos „... bevat de waardeberekening van de ER (Europese Rekeneenheid, de basis van de „Europa“; P.K.) met individueel-zwevende munten in de korf een verontrustend tekort aan visie op de monetaire eenwording als zodanig” (blz. 1137, l.k.). En voorts: „De mogelijke gedachte (van de £ -supporters, P.K.) dat de verantwoordelijkheid van de monetaire autoriteiten voor de ontwikkeling van de waardeverhouding tussen de £ en hun valuta's een voldoende pressie zal opleveren voor monetaire eenwording en vergroting van de stabiliteit (gedoeld wordt waarschijnlijk op gelijke inflatieniveaus, P.K.) is immers werkelijkheidsvreemd” (blz. 1138, r.k.).

De negen voorstellers van de „Europa“ vinden het op hun beurt juist werkelijkheidsvreemd te verwachten dat van een vaste-wisselkoersarrangement gedurende de overgangsfase, die gekenmerkt wordt door het verschil in inflatievoeten, voldoende druk zal uitgaan op de monetaire autoriteiten om de onderlinge tempoverschillen t.a.v. de monetaire eenwording en het op elkaar afstemmen van inflatieniveaus op te heffen. Als het naoorlogse Bretton-Woods systeem en het huidige slangarrangement tussen een aantal Europese landen ons iets over de werkelijkheid hebben geleerd is het wel dat differentiële inflatieniveaus een voortdurende druk op vaste-wisselkoerssystemen uitoefenen waardoor ze uiteindelijk geheel of gedeeltelijk uiteenvallen. Vaste-wisselkoersarrangementen eisen op het punt van coördinatie van monetaire politiek

te snel te veel. Ze zijn uitvoerig uitgeprobeerd, maar als begeleidingskader naar monetaire eenheid onwerkzaam gebleken. Het voorgestelde „Europa“-systeem laat in de overgangsfase uiteenlopende inflatievoeten en onderlinge wisselkoersflexibiliteit toe en kiest voor de alternatieve tactiek om via het introduceren van een koopkrachtvaste parallelle gemeenschappelijke munt de mogelijkheid te openen dat *de markt* (de geldgebruikers) de nationale monetaire autoriteiten dwingt hun inflatievoeten op elkaar af te stemmen. Pas dan is aan een hoofdvoorwaarde voor wisselkoersstabiliteit voldaan. En pas dan heeft een monetaire unie een kans.

P. Korteweg

Naschrift

De overwegingen van de Negen, verdienstelijk samengevat door Korteweg, verdienen waardering. Of het £ -voorstel daarmee geschikt is om uit te voeren, is nog de vraag. Het blijft naar onze mening praktisch niet-realiseerbaar, bedenkelijk uit een oogpunt van monetaire integratie en wetenschappelijk onrijp. Voorgaande beschouwing heeft hieraan niets gewijzigd. Wij beperken dit naschrift, opdat het niet langer wordt dan strikt nodig is, tot een bespreking van de gegeven kritiek. Korteweg poogt onze vier praktische bezwaren als volgt te weerleggen.

1. De opmerking, dat het bankwezen niet graag £ -deposito's accepteert snijdt geen hout. Het voorbeeld van *The Economist*, dat wij uitwerkten, was te simpel en leidde tot een dwaalspoor. Gesteld, zo zeiden we, dat een cliënt een deposito van 100 £ opent. Dan zal de bank streven naar een tegoed bij de centrale bank van 10 £ . Dat is echter onvoldoende, want het risico van de waardestijging van 90 £ is dan nog ongedekt. Die dekking kan plaatshebben door schatkistpapier met een redelijk rendement te verwisselen voor — althans in Nederland — een renteloos centraal banktegoed. Dat is bancair onaangenaam. Korteweg merkt op dat deze bedenking voor „vakgenoten en specialisten” niet meer is dan een storm in een glas water. De dekking van 90 £ is immers mogelijk met £ -schatkistpapier, dat de overheid met vervanging van korte schuld, plaatst bij het bankwezen. Met zo'n blikverruiming ontstaan voor de vakgenoot en specialist — afgezien nog van de omstandigheid dat hiermee de vlottende overheidsschuld wordt geïndexeerd met alle gevolgen van dien — evenwel eerst echt problemen. Men mag immers verwachten, dat na invoering van het systeem grote bedragen, met name die welke reeds nu als deposito's (ca. f. 18 mrd.) en spaargelden (ca. f. 36 mrd.) bij de banken uitstaan, vrij spoedig in £ 's worden omgezet. Het

bedrag waarover het hier gaat, is vele malen groter dan de vlottende overheidsschuld; deze bedraagt momenteel bruto ca. f. 12 mrd. Bijgevolg is het praktisch niet mogelijk om monetair-neutraal de redelijkerwijs te verwachten £ -deposito's op de aangegeven wijze te dekken. Misschien ziet Korteweg nog een oplossing, conform zijn noot 3, met £ -kredieten aan het bedrijfsleven. Dit is een essentiële wijziging van het voorstel, omdat het £ -waardestijgingsrisico nu niet meer voor rekening komt van de fiscus, maar voor de kredietnemer. Een andere constructie is praktisch niet mogelijk. De £ -gedachte is met zo'n amendement echter niet meer dan een indexatievoorstel, hetgeen elke kans op verwerkelijking mist. Het bedrijfsleven zal immers uiteraard voor die £ -kredieten niet veel voelen. Waarschijnlijk neemt het bij voorkeur guldenkredieten op om de tegenwaarde daarvan als £ -deposito te plaatsen, mogelijk bij dezelfde bank. Maar ook daar zal niet veel van terecht komen.

2. In afwijking van onze opvatting zal volgens Korteweg de £ wel als ruilgeld gaan fungeren. Immers — aldus voorgaande beschouwing — als prijzen worden aangegeven in nationale valuta, moeten deze steeds worden aangepast; met £ -prijzen is dat — wanneer althans inflatie oorzaak is van de verandering — niet het geval. £ -prijzen veranderen dus niet zo frequent. Dat leidt gaandeweg tot het gebruik van £ -prijskaartjes en de £ als ruilgeld. Ter beoordeling van deze gedachtengang is het nodig een essentieel verschil tussen de nationale valuta en de voorgestelde £ te onderkennen. De eerste is een reken-eenheid in de gedachten van een ieder voor het aangeven van economische waarden en die tevens in chartale of girale vorm dienst doet als ruil- of als spaarmiddel. Dit maakt het mogelijk om de guldenwaarde van een goed direct aan te geven, met name op basis van de prijzen in het recente verleden. Vanuit deze achtergrond zeggen wij meteen: „Een brood kost f. . . .”. Deze directe relatie tussen geld en goed ligt ten grondslag aan prijskaartjes in nationale valuta. Het voorstel van de Negen maakt het impliciet onmogelijk dat de £ op dezelfde wijze fungeert, want een £ -prijs komt niet op basis van zo'n directe relatie tot de goederen tot stand. De £ -waarde is immers afhankelijk van de waarde der nationale valuta's en de £ -prijs van goed X kan slechts via een X-prijs in nationale valuta worden berekend. Wanneer we geïnteresseerd zijn in de £ -broodprijs, gaan we uit van die prijs in gulden en de waardeverhouding tussen de gulden en de £ . Dit is inherent aan de voorgestelde £ -constructie. Daarom kan de £ -prijs binnen het voorstel van de Negen nimmer de guldenprijs vervangen; zij kan er hoogstens naast komen. Dat zal waarschijnlijk niet gebeuren, want terwijl de guldenprijs ze-

ker niet elke dag verandert is dat in principe met de ƒ -prijs door wijzigende wisselkoersen wel het geval. De animo om ƒ -prijzen te etaleren zal dan ook niet groot zijn en de ƒ komt dan niet als ruilgeld tot ontplooiing. Overigens kan met name over dit onderwerp nog heel wat meer worden gezegd.

3. Op basis van de publikatie in *The Economist*, welke betrekking heeft op de periode 10 maart-10 september 1975 werkten wij een cijfervoorbeeld uit, om de omzetting van guldens in ƒ 's te schetsen. Daarbij namen wij ter presentatie van het voorbeeld aan dat de wisselkoersverandering en de prijsstijging plaats hadden op 8 september. Korteweg merkt hierbij op dat de effecten van de wisselkoerswijziging voor de ƒ van dag tot dag berekend kunnen worden. Dat is waar, maar die opmerking staat naast de essentie van het betoog. Waar het om gaat is dat de inflatie niet anders dan periodiek op vooraf bekende data kan worden doorberekend. En ook al is die periode korter dan een halfjaar, dan nog bestaat de aantrekkelijke risicoloze mogelijkheid om vlak voor die datum een maximum aan nationale valuta in ƒ 's om te zetten. Dat bleek reeds in onze vorige beschouwing, waar de beschreven omzetting leidde tot een rendement op jaarbasis van 1368%. Het is een goed gebruik — en het kan ook moeilijk anders — om rendementen op die wijze aan te geven, zodat onze voorstelling van zaken juist wel toelaatbaar is en zeker niet suggestief. Van groter belang echter is dat de beschreven mogelijkheid tot omzetting de kans op een ernstige ontwijking van het monetaire bestel levert.

4. Wat zal er gaan gebeuren na de dag waarop de inflatie in de ƒ -waarde is doorberekend? Volgens Korteweg „zal omzetting van de ƒ -kassen in nationale valuta direct na de periodieke waardecorrectie zich alleen voordoen voor zover de houders van ƒ -kassen *verwachten* dat de wisselkoers van de nationale munt waarin ze willen omzetten in de periode tot de volgende waardecorrectie zal stijgen tegenover de overige valuta met *meer* dan het in de EG verwachte inflatiepercentage over diezelfde periode”. De zaak ligt voor de speculanten gemakkelijker omdat het inflatiepercentage hierbij geen rol speelt. Immers, in de periode tussen twee inflatie-aanpassingen wijzigt de ƒ -waarde uitsluitend door wisselkoersverandering. Daarbij is het zo, dat wanneer de wisselkoers relatief verslechtert, de ƒ voor het desbetreffende land duurder wordt. Dat was met Nederland tussen 10 maart en 10 september 1975 het geval. Wij ondervonden een relatieve wisselkoersverslechtering van 1,4%, als gevolg waarvan de ƒ -

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Korte Hoogstraat 11-13, Rotterdam.
Postbus 25172, tel. (010) 76 11 88.

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

waarde steeg van f. 3,106 tot f. 3,152. Uiteraard zal, als de wisselkoers relatief verbetert, de ƒ goedkoper worden. Met het oog daarop is het aantrekkelijk om direct na de inflatie-aanpassing ƒ 's om te zetten in die valuta, waaromtrent men een relatieve wisselkoersverbetering verwacht. Het is onnodig daarbij met inflatie rekening te houden. Immers, vlak voor de volgende aanpassing keert men tot de ƒ terug. Hoe men hierover ook denkt, het ƒ -voorstel bevat een nieuwe en eenvoudige mogelijkheid tot valutaspesulatie. De praktijk is daarbij doorgaans onverwacht vindingrijk en het is de vraag of de ontwerpers van het ƒ -systeem dit voldoende hebben doorzocht. Daarom is het erg bezwaarlijk de ƒ in dit verband het voordeel van de twijfel te schenken.

Met dit alles blijven de praktische bezwaren tegen het ƒ -voorstel geheel intact. Dat is ook het geval met de bedenkingen vanuit het gezichtspunt der gewenste monetaire integratie. In dit verband merken wij op dat het ƒ -systeem gedifferentieerde inflatie toelaat en wanneer de effecten daarvan voor de ƒ -waarde niet worden geëlimineerd door adequate wisselkoersveranderingen, zullen er — mede afhankelijk van de spreiding van het ƒ -bezit — transfers plaatshebben. Deze kritiek onderschrijft Korteweg, maar hij boekt haar voor rekening van de gedifferentieerde inflatie en niet voor de ƒ . Dat is maar ten dele mogelijk, omdat de spreiding van het ƒ -bezit een zelfstandige rol speelt. Zodoende kan de geschetste frictie ook optreden bij een geharmoniseerde inflatie. Voorts is het zo, dat met gelijke inflatiepercentages tevens grosso modo wisselkoersstabiliteit is bereikt. Aan de ƒ in de voorgestelde vorm is dan voor het elimineren van ongewenste wisselkoerseffecten geen behoefte. Zo blijkt dat bij gedifferentieerde inflatie de ƒ leidt tot onaangename en ongewenste situaties en bij afwezigheid daarvan overbodig is. Met dit alles bevat zij geen positieve bijdrage tot de monetaire eenwording binnen de EG; zij kan daarbij wel verstorend werken. En andermaal blijkt

dat het gehele ƒ -plan in zijn beste vorm niet meer dan een indexatievoorstel is. Vooral hierom is het jammer dat Korteweg stilzwijgend voorbijgaat aan de bezwaren van wetenschappelijke aard. De ƒ -gedachtengang bevat een voorstel tot algemene indexatie, een aanvaarding van flexibele wisselkoersen als systeem en een toerekening van de verantwoordelijkheid voor de inflatie aan de autoriteiten. Deze drie punten zijn wetenschappelijk zó omstreden, dat het zeker te ver gaat om hen als uitgangspunt voor een praktisch beleid te maken.

C. J. Rijnvos

ESB

Mededelingen

Openbaar bestuur

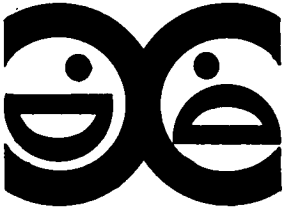
Op 3 en 4 mei a.s. organiseert de Vereniging voor Bestuurskunde (VB) een congres met als thema: „Gericht veranderen binnen het openbaar bestuur”. Leiding berust bij Prof. Dr. A. F. Leemans.

Plaats: Everts Kupersoord, Stichtse Rotonde 11, Amersfoort, tel.: (033) 1 25 45. Inlichtingen: VB-secretariaat, p/a Instituut voor Bestuurswetenschappen, Oranjestraat 8, Den Haag, tel.: (070) 65 69 30.

Examen Algemene Statistiek-VVS

Op maandag 10 mei 1976 zal de Vereniging voor Statistiek in de Stadschouwburg te Leiden en in de Stadschouwburg te Heerlen het examen Algemene Statistiek-VVS afnemen. Kandidaten voor dit examen dienen zich vóór 16 maart a.s. aan te melden bij de secretaris van de examencommissie Algemene Statistiek, Zeemanlaan 5, Leiden; aanmeldingsformulieren aldaar verkrijgbaar.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

De dubbele arbeidsmarkt

DRS. L. FAASE

In de sociologische bestudering van de arbeidsmarkt is de theorie van de dubbele (of zo men wil duale) arbeidsmarkt een betrekkelijk nieuw verschijnsel. De theorie is ontwikkeld in de Verenigde Staten in het begin van de jaren zestig aan de hand van een aantal lokale arbeidsmarktstudies. Mok heeft, in een recent preadvies voor de Vereniging voor Staatshuishoudkunde een expliciete poging gedaan de theorie te spiegelen aan ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt 1).

Moks bijdrage is vooral waardevol omdat deze aansluit op twee tendenties in de bestudering van arbeidsmarktproblemen welke naar mijn gevoel tot nu toe de nodige theoretische draagkracht ontbeerden. In de eerste plaats is er de steeds toenemende behoefte arbeidsmarkt-vraagstukken te bestuderen vanuit de vraagzijde. Studies van de arbeidsmarkt zijn veelal studies van het marktgedrag van zoekenden. De vraagzijde kwam daardoor slechts schaars aan bod. Vooral ook omdat de allocatie van arbeid (anders dan de allocatie van inkomens) zich onttrekt aan de beheersing door middel van georganiseerde belangengroepen (op de arbeidsmarkt staat het individu per definitie alleen) wordt het steeds interessanter om na te gaan hoe de vraag naar arbeid tot stand komt. Een tweede tendens, welke tot nu toe geen vruchtbare beleidsrelevante gegevens heeft opgeleverd, is de bestudering van de arbeidsmarkt door middel van een markt- en organisatie-model. Arbeidsmarkt en arbeidsorganisatie vormen hierin complementaire structuren, of zoals Van Doorn 2) het een tiental jaren terug uitdrukte „het bedrijf is niet anders dan een marktcompromis, een vastgelegd arbeidsmarktsegment”.

Nieuw in de theorie van de dubbele arbeidsmarkt is dus niet zozeer de samenvatting van de arbeidsmarkt en de arbeidsorganisatie in één model c.q. de werkgelegenheidsstructuur of het analytisch onderscheid tussen interne en externe marktstructuren, dan wel de herkenning dat deze structuur vooral wordt bepaald door de beheerssystemen van en binnen de arbeidsorganisatie. Daarmee is de uitspraak van Van Doorn

op zijn kop gezet. De arbeidsmarkt is het netto-resultaat van stromen (processen van in- en uittreding) die plaatsvinden aan de periferie van de arbeidsorganisatie.

De ontwikkelingen in de bestudering van de arbeidsmarkt zowel naar formeel als materieel object zijn ontegenzeggelijk ingegeven door de sterk gestegen werkloosheid. Een krappe arbeidsmarkt vormt een uitnodiging om onderzoek te doen naar (latente) aanbodreservoirs. Hoge werkloosheid noopt ons meer dan ooit te letten op wat er met arbeid binnen de arbeidsorganisatie wordt gedaan.

De theorie van de dubbele arbeidsmarkt

De theorie van de dubbele arbeidsmarkt veronderstelt een dichotomisering van de arbeidsmarkt naar een primaire en een secundaire markt (onderling strikt van elkaar gescheiden), waarbinnen werkgevers en werknemers fundamenteel verschillende gedragsregels hanteren. Naast deze verticale segmentering is er sprake van een horizontale segmentering in interne en externe submarkten. Op deze wijze is de werkgelegenheidsstructuur verdeeld in een viertal segmenten. Primaire banen (P-banen) zijn banen met een relatief hoog loon, een grote mate van stabiliteit, een relatief grote taakinhoud en goede arbeidsomstandigheden. Secundaire banen (S-banen) zijn banen met lage lonen, veel instabiliteit, een geringe taakinhoud en slechte arbeidsomstandigheden. Kortom P-banen zijn goede banen, S-banen zijn slechte banen. Interne banen (I-banen) zijn voorts banen met een langdurige aanleerperiode, gepaard gaande met bedrijfsinterne opleidingsprogramma's, veelal zijn er goede promotieperspectieven. Externe banen (E-banen) zijn daarentegen banen zonder veel „on-the-job”-training en zonder veel verdere perspectieven.

Segmentatie van de arbeidsmarkt leidt aan de aanbodzijde tot inferiorisering van bepaalde arbeidsgroeperingen, die gediscrimineerd worden op grond van (bepaalde) persoonlijke kenmerken zoals

leeftijd, sexe, herkomst, opleidingsniveau enz. en daardoor nagenoeg automatisch terecht komen in secundaire banen.

Van belang is nu de constatering dat voor elk segment verschillende gedragsmodellen bestaan die toegepast op andere segmenten minder bruikbaar blijken. De institutionele ongelijkheid die hiermee ontstaat, noemt Mok het resultaat van de *bewust* gehanteerde gedragsstrategieën van marktpartijen. Vanuit de onderneming gezien gaat het daarbij om de beheersing van de gezagsstructuur en de arbeidsstructuur. Wat de gezagsstructuur betreft betekent dit door hiërarchisering en bureaucratisering het creëren van een interne markt met recruiting aan de basis van de arbeidsorganisatie. Wat de arbeidsstructuur betreft betekent dit dat voortgaande mechanisering en automatisering vooral heeft geleid tot de creatie van talloze laaggekwalificeerde banen in het S-segment.

Segmentatie en stratificatie dienen echter niet te worden verward. Stratificatie is de meer subjectief beleefde onderen bovenschikking van verschillende beroepsgroepen op macro-niveau los van het functieniveau. Segmentatie kan echter binnen iedere beroepsgroep optreden en heeft betrekking op de structurele bepaaldheid van de functie binnen de arbeidsorganisatie.

Tot zover de kern van de theorie van de dubbele arbeidsmarkt, zoals deze door Mok is geschetst. De vraag of de theorie toepasbaar is op de Nederlandse situatie en meer nog, of daaruit beleidsrelevante informatie zou kunnen worden verkregen, kan noch bevestigend noch ontkennend worden beantwoord. Daarvoor ontbreekt op de theorie toegesneden empirisch materiaal. In ieder geval is zeker dat een aantal door Mok aangestipte ontwikkelingen en het door

1) A. L. Mok, Is er een dubbele arbeidsmarkt in Nederland?, *Preadviezen voor de Vereniging voor Staatshuishoudkunde*, 1975.
2) J. A. A. van Doorn, *Arbeidsmarkt en Beleid*, *Organisatie en Maatschappij*, Leiden, 1966.

hem gebruikte empirische materiaal het ontwikkelde model zeer plausibel maken.

Werkloosheid

De theorie van de dubbele arbeidsmarkt heeft het voordeel dat binnen min of meer gesloten deelmarkten structurele werkloosheid beter valt te duiden. Voorwaarde daartoe is echter kennis van enerzijds de gehanteerde recruiterings- en doorstromingstactieken (inclusief arbeidsvervangende investeringen) in arbeidsorganisaties (dus op meso-niveau) en anderzijds kennis van inferioriserende kenmerken van werkzoekenden. Een voorbeeld.

Werkloosheid ontstaat in principe op twee manieren. Enerzijds als resultaat van een proces van inkrimping, reorganisatie, bedrijfssluiting en dergelijke. Werklozen die hierdoor op de markt komen hebben veelal een PI-baan als achtergrond en zijn bovendien vaak qua leeftijd en opleiding en/of fysieke gesteldheid moeilijk herplaatsbaar in een passende (dus andere PI)baan. De WAO is in die gevallen niet zelden een „uitkomst”, een oneigenlijk gebruikt (markt)mechanisme, dat ook al niet aan haar meest essentiële doelstelling, te weten revalidatie, toekomt. Immers, het (oude) arbeidsmarktsegment blijft voor de geheel of gedeeltelijk arbeidsgeschikt geworden werknemer gesloten (geen revalidatie zonder reallocatie). Anderzijds ontstaat werkloosheid door het uitblijven van vervangende werkgelegenheid. De normale doorstroming van schoolverlaters stagneert, niet omdat er geen arbeidsplaatsen zijn, maar omdat er voor hen geen arbeidsplaatsen zijn. Nieuwe arbeidsplaatsen ontstaan veelal in het SI- en SE-segment en daarvoor zijn veel jongeren in feite te goed opgeleid en bieden voor sommige bedrijfstakken buitenlandse arbeidskrachten een betere oplossing. De meer dan gemiddeld toegenomen jeugdwerkloosheid valt daarnaast te verklaren vanuit de structurele aanpassing van de minimumlonen en de uitbreiding van de gedeeltelijke leerplicht. Daar komt bij dat deze groep vanouds een mobiel arbeidsmarktgedrag vertoont. Al met al lijken werkende jongeren een geïnferioriseerde groep te vormen. Niet door gebrek aan motivatie of door eigen keuze, maar door structurele factoren.

Medewerkers van het Andragogisch Instituut van de GU van Amsterdam becijferden dat de jeugdwerkloosheid in 1975 met 64% zou zijn toegenomen. De werkloosheid onder schoolverlaters zou zijn verdubbeld. De Amsterdamse cijfers zijn bovendien nog beduidend hoger. In dit verband kan het vreemd aandoen dat de diverse jongerengroepen op een door hen georganiseerde manifestatie „samen sterk voor meer poen en werk” pleitten voor een verhoging van werkloosheidsuitkeringen, volledige prijscompensatie, reële loonsverhoging

en een betere bemiddeling door het arbeidsbureau. In feite kan men de eisen gemakkelijk onderschrijven wanneer men meent, dat deze jongeren niet het slachtoffer dienen te worden van een structureel onevenwichtige arbeidsmarkt.

Een ander voorbeeld van inferiorisering van een beroepsgroep, ontstaan als gevolg van veranderingen in de arbeidsstructuur, ontleent Mok aan een studie van Van Wezel 3), over de werkgelegenheid in de Nederlandse Bouwnijverheid. Steeds meer komen geschoolden in functies terecht waarbij op hun vakmanschap geen beroep meer wordt gedaan, een ontwikkeling die zich in de industrie al eerder had voorgedaan. Van Wezel pleit voor verhoging van de kwaliteit van het bouwvakwerk, waarbij het grote probleem van de toekomst zal zijn „passende vraag” te creëren. Intussen heeft de bouw een structureel overschot van 50.000 bouwvakarbeiders die nu vanuit een SI- of SE-positie de arbeidsmarkt bevolken. Tegelijkertijd schijnt de vraag naar PI-bouwvakarbeiders toe te nemen, wellicht mede als gevolg van veranderingen in bouwtechniek (meer ambachtelijke bouw bij eensgezinswoningen en bij vernieuwbouwprojecten). Wanneer deze vraag meer zal blijken te zijn dan een druppel op de gloeiende plaat, zal eveneens blijken dat de vereiste vakmanschap intussen grotendeels teniet is gedaan.

Deze rubriek wordt verzorgd door de Afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

De in Amsterdam door jongeren gestelde vraag naar betere bemiddeling en het door Van Wezel opgeworpen probleem van de „passende vraag” verwijst naar de functie van het Gewestelijk Arbeidsbureau in het arbeidsmarktbeleid. Het zal duidelijk zijn dat de GAB's niet aan de vraag naar arbeidsposities kan voldoen. Bovendien is haar positie op de arbeidsmarkt zwak.

Een aantal positieve ontwikkelingen zijn echter op gang gekomen. Het Gewestelijk Arbeidsbureau is door negatieve beeldvorming in het verleden vooral een instituut voor bemiddeling van ongeschoolden en marginale werknemers geworden. Vanuit haar ideologie, vooral gericht op I-banen, heeft het GAB zich toch vooral beziggehouden met SI- en SE-banen (merkwaardig genoeg met uitsluiting van typische SE-werkzaamheden als uitzend- of uitleenkrachten). De negatieve beeldvorming heeft dus als een „self-fulfilling prophecy” gewerkt. Uit eigen onderzoek op de Rotterdamse en Amsterdamse Arbeidsmarkt is mij gebleken dat effectieve bemiddeling door het GAB bij geschoolde handarbeiders en hoofdarbeiders slechts in 3% van het totaal aantal baanveranderingen binnen deze groepen voor-

kwam. Over het algemeen vindt men dit getal in Amerikaanse en Engelse literatuur terug (ca. 5%). Voor ongeschoolden ligt dit percentage echter aanzienlijk hoger (ca. 10-15%). Het ANS-project, ook wel bestempeld als de „face-lift” van het GAB, tracht nu dit beeld te doorbreken; o.a. door het creëren van een open systeem (vacaturebanken). Dit zal de optimaliteit van de allocatie niet vergroten, maar kan aantrekkelijk zijn voor werknemers die er relatief gezien vaker de voorkeur aan geven, de potentiële werkgever op eigen initiatief te benaderen (geschoolde handarbeiders). Men kan zich echter afvragen, waar blijkt dat vrienden, kennissen en familie voor alle groepen handarbeiders de belangrijkste en voor hoofdarbeiders een van de belangrijkste intermediairs voor baanverwisseling zijn, of dergelijke mutaties zich niet afspeelen in een subsysteem van sociale relaties. Dit zou weer een aanwijzing kunnen vormen voor de rigiditeit van de marktsegmentatie. Een dergelijke hypothese zou nader moeten worden getoetst. Duidelijk is echter dat waar het ANS zich richt op de werkzoekende het van essentieel belang is na te gaan met welke informatie en met welke banen dit gebeurt en hoe de ontwikkeling zal zijn in de definiëring van het begrip „passende arbeid”. Herdefiniëring van dit begrip lijkt daarbij vrij weinig soelaas te bieden. Dit zeker, indien verruiming behalve op de geografische component ook betrekking zou hebben op inhoudelijke aspecten van de beroepsuitoefening. In principe worden de plaatsingsmogelijkheden van het individu ruimer; de omvang van de totale groep werkzoekenden wordt er niet door vermindert.

Werkzoekenden uit het P-segment kunnen worden gedwongen werk te aanvaarden in het S-segment, gegeven een niet toegenomen vraag naar arbeid in dit segment is de last dan op anderen afgewenteld, ook ten koste van verlies van status en arbeidsmotivatie bij de geplaatsten. Beslist positief moet dan ook in het ANS-experiment de aanstelling van een bedrijfsadviseur worden beoordeeld. Deze figuur kan immers trachten invloed uit te oefenen op de arbeidsstructuur van de organisatie. Van cruciaal belang zal daarbij blijken te zijn de mate waarin het GAB beslag kan leggen op PI-banen, dan wel de grenzen tussen P- en S-banen zal weten te doorbreken. Dit laatste is niet in eerste instantie een taak voor het GAB.

Ondernemingsraden (nieuwe stijl) gesteund door de vakbonden, dienen met argusogen het investeringsbeleid van ondernemingen te volgen. Een dergelijk grote betrokkenheid van de vak-

3) J. A. M. van Wezel, *De werkgelegenheid in de bouwnijverheid in het krachtenveld van vraag en aanbod*, Amsterdam/Tilburg, 1974.

beweging op de problematiek van de werkgelegenheid op meso-niveau kan vruchtbaar werken op strategieën die veelal op macro-niveau worden uitgestippeld. Ten slotte dient een systeem van arbeidsmarkt-informatie te worden opgezet, waarbij niet alleen arbeidskrachten, maar ook arbeidsposities worden geteld 4). Op basis hiervan kan een poging worden ondernomen de dynamiek in deze arbeidsposities in kaart te brengen.

Arbeidsmarktbeleid en onderwijsbeleid

Verruiming van primaire werkgelegenheid lijkt mogelijk door typische beroepsopleidingen binnen het bedrijfsleven te laten volgen. In het extra stimuleringsprogramma 1976 heeft Boersma, om de vakopleiding van jeugdigen in bedrijfscholen veilig te stellen, dan ook terecht extra subsidies uitgelooft. In dit verband dient echter het initiatief van de vier Hengelose metaalwerkgevers te worden vermeld. Deze werkgevers willen schoolverlaters een tweejarig leercontract aanbieden, gevolgd door een arbeidscontract. Volgens de Industriebond NVV een manier om het minimumjeugdloon te ontduiken, maar positiever gesteld: een poging om schoolverlaters voor te bereiden op een relatief zekere PI-baan. Het experiment dient dan ook op dit effect te worden beoordeeld. Daarnaast is het een poging de toenemende discrepanties tussen wat „in de praktijk” gevraagd wordt en de aangeboden theoretische en algemene scholing te overbruggen. Dit lijkt in ieder geval een betere vorm van arbeidsallocatie dan het opkloppen van de functievereisten van banen met een relatief eenvoudige structuur. Het laatste leidt ertoe dat hooggeschoolden onderbenut worden, met alle frustraties vandien, maar ook dat de kloof tussen hen en ongeschoolden steeds groter wordt 5). Als we aannemen dat de laatsten alleen nog maar bruikbaar zijn voor het allereenvoudigste werk, zien we dat de humanisering van de arbeid op verschillende niveaus gaat optreden.

Optimale arbeidsallocatie wordt daarbij zonder meer een onmogelijke opgave. Het niet op elkaar zijn afgestemd van arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid spreekt duidelijk uit de *Contourennota* van Van Kemenade. Terecht merkt Van Marwijk Kooy 6) op: „Men moet zich afvragen of er niet ontschoold moet worden: leren dat van middel tot doel is geworden moet weer worden teruggebracht naar zijn oorspronkelijke plaats: daar waar mensen het ergens voor kunnen gebruiken”.

Het niet-inschatten van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt zal ook binnen de deelmarkten van hooggeschoolden geinferioriseerde segmenten doen ontstaan. Een voorbeeld kan men vinden bij de academici. Het pleidooi voor

verlaagde inschaling van deze groep kan alleen dan soelaas bieden, wanneer niet tevens de functie-inhoud en het carrière-perspectief wordt aangetast. Zou dit wel gebeuren, dan wordt werkloosheid binnen de ene groep afgewenteld op de werkgelegenheid van de andere groep.

Op dezelfde wijze wordt nu een relatief hoog loonniveau afgewenteld op de werkgelegenheid van anderen. Bewaking van functie en functie-inhoud, meer nog dan bewaking van inkomenspositie, lijkt een primaire taak voor de vakbeweging te worden. Daarbij komt dat het goede streven naar spreiding van kennis en macht pas effectief kan worden, in-

dien de gespreide kennis wordt ingebed in arbeidsposities, die functioneren in een systeem van gespreide (zo men wil gedemocratiseerde) gezagsverhoudingen.

L. Faase

4) J. A. M. Heijke, L. H. Klaassen en C. J. Offereins, *Naar een arbeidsmarktmodel*. Zie vooral hoofdstuk 7: „Naar een datasysteem voor de arbeidsmarkt”.

5) Ivar Berg, *Education and jobs*, New York, 1970.

6) Liesbeth van Marwijk Kooy, Kanttekeningen bij de *Contourennota*, *Beleid en Maatschappij*, januari 1976.

Jack K. Fordyce en Raymond Weil: Handboek voor organisatie-ontwikkeling; methoden voor het veranderen van organisaties door onderlinge samenwerking. Samsom BV, Alphen aan den Rijn, 1975, 183 blz., f. 27.

In het voorwoord van deze publikatie staat onder meer, dat organisatie-ontwikkeling moet worden beschouwd als een systematische poging om op lange termijn de „cultuur” van een organisatie te verbeteren. Welnu, organisatie-ontwikkeling is een vlag die in de praktijk velerlei lading blijkt te dekken. Het kan daarom geen kwaad om kennis te nemen van gehanteerde methoden, te meer omdat op dit terrein grote behoefte bestaat aan een overdraagbare systematiek.

Aangezien organisatie-ontwikkeling niet uit de lucht komt vallen, besteden de auteurs allereerst enige aandacht aan wat zij noemen „de symptomatologie van organisatorische ziekte en gezondheid”. Het eerste kan zich bijvoorbeeld uiten in onvoldoende betrokkenheid bij de organisatie-doelstellingen, in overdreven statusverhoudingen, in het onder de tafel blijven liggen van conflicten, in onvoldoende terugkoppelingsmogelijkheden gedurende het arbeidsproces e.d. Organise-ontwikkeling wordt dan opgevat als een manier om leiding te geven aan verandering én als een manier om menselijke energie te oriënteren op specifiek-gewenste resultaten. Degenen die een dergelijk ontwikkelingsproces worden geacht te kunnen sturen zijn de zogeheten procesadviseurs, die diagnoses stellen, strategieën en tactieken bepalen leidend tot gewenste veranderingen, relaties leggen, de voortgang van het veranderingsproces bewaken en zo meer. Een deskundig procesadviseur dient dan te voldoen aan de volgende kwalificaties: diagnostische capaciteiten, sociaal-psychologische vaardigheid

bij het doorbreken van impasses en het onderbreken van herhalingen, mogelijkheid tot acceptatie en het persoonlijk vermogen tot het verlenen van emotionele steun en geruststelling.

Vervolgens lichten de auteurs een en ander toe aan de hand van een viertal case-studies, te weten de reorganisatie van een filiaalbedrijf, problematische klantenrelaties van een ruimtevaartbedrijf, de ontwikkeling van een docentenopleiding en ten slotte een veranderingsproject in een divisie van een technisch bedrijf.

Ten slotte wordt ruimschoots aandacht besteed aan ontwikkelingsmethoden zoals confrontatiebijeenkomsten, informatieverzamelmethode, methoden om het rendement van bijeenkomsten te verhogen en methoden gericht op de kwaliteitsverbetering van relaties.

Het geheel overziende, meen ik op de eerste plaats dat de Nederlandse titel wel erg inflatoir is. De oorspronkelijke titel luidt namelijk: „Managing with people”. Alhoewel dat op zich zelf niet zo'n levensgroot bezwaar is, moet in het oog worden gehouden dat de verwachtingen ten aanzien van zoiets als organisatie-ontwikkeling veelal overtrokken zijn. Het presenteren van een handboek — wat het niet is — kan die tendens alleen maar versterken. Op de tweede plaats acht ik het een bezwaar — maar dat geldt ook voor veel andere publicaties op dit terrein — dat onvoldoende onderscheid wordt gemaakt tussen ontwikkeling-als-verandering en ontwikkeling-als-verbetering. Als we ervan uitgaan dat niet elke verandering een ver-

betering behoeft te zijn, dan is het aanduiden van organisatorische ziekte en gezondheid een wat al te schematische weergave van de werkelijkheid. Immers, veel organisatie-ontwikkelingsprojecten brengen belangentegenstellingen aan het licht (denk aan reorganisaties annex ontslagen), waarbij de partijen uiteenlopende normen hanteren bij de vaststelling óf en voor wie er sprake is van verandering, dan wel verbetering. Wat dat betreft zij verwezen naar een uitstekende artikelenreeks van de hand van L. U. de Sitter e.a. in het tijdschrift *Mens en onderneming* (jan./feb. 1974

e.v.) over sociotechniek, werkstructurering, en organisatie-ontwikkeling, met toepassingen op het terrein van de produktieplanning.

Voor een eerste kennismaking dunkt mij deze publikatie niet ongeschikt. Ten einde de lezers die meer en beter willen weten, op weg te helpen is aan het eind een literatuurlijst opgenomen. Persoonlijk vind ik de Addison-Wesley-reeks over organisatie-ontwikkeling aanbevelenswaardig.

H. J. van de Braak

Belastingwetten. Kluwer, Deventer, 1975, zesde herziene druk, 409 blz., f. 17,50.

Deze uitgave, verschenen als deel 3 in de serie Kluwers Wetboeken en Wetten, is bestemd voor een ieder die met belastingen te maken heeft. Onderwerpen, die aan de orde komen, zijn onder meer: inkomsten-, vermogens-, vennootschaps-, omzet-, loonbelasting. Bij het samenstellen van deze tekstuitgave is gebruik gemaakt van de losbladige wettenbundel die onder de naam „Fiscale Wetten” door Fed en Kluwer worden uitgegeven.

Economisch of bedrijfskundig medewerker.

De ABN vraagt voor de afdeling Planning en Economisch Onderzoek van het hoofdkantoor (ten behoeve van de sectie Planning) een (bedrijfs)economisch of bedrijfskundig medewerker. Leeftijd tot \pm 35 jaar.

Deze functionaris zal worden belast met

- het assisteren van een of meer bedrijfssonderdelen bij het opstellen van situatie-analyses en prognoses ten behoeve van de planning van hun activiteiten;
- het coördineren en commentariëren van de door de bedrijfssonderdelen vervaardigde plannen;
- het volgen en analyseren van de realisatie daarvan.

Over een en ander dient periodiek rapport te worden uitgebracht aan de Raad van Bestuur ter voorbereiding en ondersteuning van het door deze te voeren beleid.

Kandidaten voor deze functie moeten beschikken over een:

- academische opleiding, bijv. (bedrijfs)economie, bedrijfskunde, business administration (MBA);
- praktische analytische instelling;
- goede contactuele eigenschappen;
- behoorlijke dosis doorzettingsvermogen.

Enige ervaring met soortgelijke werkzaamheden strekt tot aanbeveling.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, kunnen gericht worden aan de heer Mr. A. H. J. Nord, Directoraat Personeel, Vijzelstraat 20, Amsterdam.

ABN

Algemene Bank Nederland

De Nederlandsche Bank NV

te Amsterdam vraagt voor haar afdelingen Internationale zaken en Studiedienst een

economist*

met goede kennis van de macro-economie en, bij voorkeur, van kwantitatieve methoden.

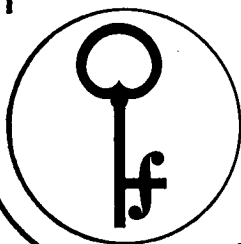
De werkzaamheden hebben betrekking op:

- het analyseren van de monetaire en de algemene economische ontwikkeling
- andere taken die voor het beleid van de Bank van belang zijn.

Leeftijd niet hoger dan 35 jaar.

Schriftelijke sollicitatie onder opgave van leeftijd, opleiding, ervaring enz. te richten aan De Nederlandsche Bank N.V., afdeling Personeelzaken-uitvoering, Postbus 98, Amsterdam-C.

* Zij die verwachten hun studie binnenkort te voltooien, kunnen eveneens reflecteren.

Als voorbereiding op de
Struktuurnota:

selektieve groei

Een rapport van de
PPR-Studiestichting,
80 blz., nov. '75.

Met o.a. een bedrijfstakgewijze
analyse en een bespreking van
de overheidsinstrumenten.

Ministerieel goed ontvangen.

Te bestellen via postgiro 2144633 t.n.v. de
Penningmeester v.d. PPR-Studiestichting,
Marius Bauerstraat 185, Amsterdam, of telefonisch:
020-226018 (ook voor nadere informatie)

Prijs f 7,— + f 1,30 porto.
(onder vermelding van ESG).

PRAKTISCHE TOEPASSING INDUSTRIËLE MARKETING

Dit is het centrale thema in onze 8 daagse

leergang

INDUSTRIËLE MARKETING

Ervaren marketing- en organisatie-adviseurs
behandelen marketing knelpunten in handel en
industrie.

Bestemd voor commerciële, technische en
financieel-economische beleidsfunctionarissen.

De Voorjaarsleergang wordt gehouden op
15, 16, 17, 18, 29, 30, 31 maart en 1 april in
Hotel Huis ter Duin, Noordwijk aan Zee.

Uitgebreide cursusbrochure op aanvraag bij:

**bosboom
+ hegener**

de Lairessestraat 111-115 - Amsterdam - Tel. 020 - 73 66 66